

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers,
Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+31)030-2326936
Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.
Hooiweg 188 B-3600 Genk, België.Tel. (+32) 089352883
Protestantse Kerk in Nederland: Josien Folbert
Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-8801880

REDACTIE:

Simon Lambregs
Nico Landman
Berry van Oers (kernredactie)
Piet Reesink (eindredactie)
Esther Stuikmans (kernredactie)
Marianne Tas-Vorthoren
Pim Valkenberg

Abonnementen:

Binnenland: 14,50 €(5 nummers)
Buitenland : 17€
Losse nrs. : 3€ **plus** portokosten

abbonementen@rkk.nl

*Abonnementen kunnen elk gewenst moment
tenzij vier weken voor het begin van het
nieuwe kalenderjaar opgezegd.*

E-mail: berryvo@rkk.nl

Tekeningen: Frans Kalb

Advertentietarieven op aanvraag.

Uitgever, redactie en administratie:

Biltstraat 121, Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+031)030-2326936
Fax: (+31) 030- 2307097

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Dit themanummer gaat over religies en geweld. Het is geen gemakkelijk onderwerp. De religies zelf noemen zich alle vreedzaam en geweldloos. Niet-gelovigen verwijten vooral de Abrahamitische godsdiensten, jodendom christendom en islam, dat het geweld deel uitmaakt van het wezen van elke godsdienst die claimt de waarheid in pacht te hebben.

We laten enkele aanhangers aan het woord. Vanzelfsprekend geven ze hun eigen persoonlijke visie.

Het laatste artikel is van geheel andere aard. De Algerijnse schrijver, Abdelhamid Benhedouga, schreef meer dan tien jaar geleden deze novelle, die gerekend kan worden tot de 'sociale literatuur' van Algerije. Zijn realistische en afschrikwekkende beschrijving van 'de geboorte' van een terrorist in Algerije is helaas ook van toepassing op veel andere landen.

Is bladzijde 219 iets voor U?

Leerhuis (D. Pollefeyt)	180
Harmonieus symposium over geweld (B. van Oers)	184
God en geweld in jodendom (A. Ringer)	187
God en geweld in christendom (P. Valkenberg)	194
Novelle (A. Benhedouga-P. Reesink)	202
Van her en der	211
Boeken	217
Evenementen	218
Vrijwilligers gevraagd	219

Zwart-wit denken doorbreken

Wij zijn gewend om in tegenstellingen te denken: de goeden en de kwaden; wij en de anderen; wij en de andersgelovigen. Maar de scheidingslijn tussen goed en kwaad niet loopt tussen de kinderen van het licht en die van de duisternis, maar doorkruist het hart van elke mens en van elke religie en samenleving in haar geheel. Het kwaad zit in elk van ons en in iedere religie. Dit stelt ons in staat de andersgelovige of de andere religie niet te verketteren en ons als meerzijdig-partijdig op te stellen.

Zelfkritiek

Naar zichzelf kijken door de ogen van een ander kan een stap zijn op weg naar verzoening. Het kwaad in zichzelf onder ogen zien is de beste garantie tegen elke toekomstige, gewelddadige ontaarding van mens en gemeenschap. Zij die zich het minst herkennen in het aangerichte geweld, lopen het grootste risico om het te imiteren. Zij die zich ten volle durven confronteren met het kwaad in het eigen verhaal, leggen een betere basis om de logica van het geweld niet te herhalen. Dit voorkomt de neerwaartse spiraal van geweld.

De mens centraal

In de christelijke traditie staat de mens centraal als uniek, onvervreemdbaar schepsel en beeld van God. De boodschap van Jezus verlegt daarbij nog de grens: die mens is onvoorwaardelijk aanvaard en bemind, zoals hij is. Niet afhankelijk van de waardering door het systeem of de macht, kan de gelovige mens vrijmoediger spreken tegen het geweld van het systeem. Van toeschouwer kan hij actieve 'rescuer' worden. Zo kan de zogenaamde 'field diplomat', in conflicten op het terrein optreden, en niet zozeer handelen vanuit abstracte principes of universele bedoelingen, maar heel concreet in het veld gaan staan, bij individuele daders en slachtoffers van conflicten, oorlogen en genocides, om daar in de concrete realiteit van elke dag de kleine goedheid te beoefenen. Voor sommige religieuze systemen zijn mensen ondergeschikt aan ideeën en ideologieën. Voor authentieke religiositeit is het systeem en de wet steeds ondergeschikt aan concrete mensen. Dit soort mensen ontwikkelt een grote aandacht voor de diepere lagen van conflicten: de psychologische wonden en die tussen generaties, de mentale muren en de spirituele verwondingen, met name het gekwetst-zijn van mensen in hun geloof in de medemens, in de

gemeenschap of God. Het vergt vaak een bovenmenselijke energie om temidden van de gebrokenheid te blijven zoeken naar het goede. Daarom hebben *field diplomats* spiritualiteit nodig, dit wil zeggen een leven vanuit en een aangeraakt zijn door een diepere bron. Spiritualiteit impliceert de bereidheid om zijn bestaan telkens opnieuw in haar complexiteit te toetsen aan de dieptedimensie die men op één of andere manier in zijn bestaan heeft ervaren en ontmoet.

Vergeving

Vergeving en politiek lijken onverenigbaar met elkaar. Kerken, meer nog dan synagogen en moskeeën, nemen te gemakkelijk de woorden vergeving en verzoening in de mond. Er is een tijd voor alles. Er is een tijd om te rouwen, om te herinneren en om de daders voor de rechtbank te brengen. Maar kerken, synagogen en moskeeën kunnen ook door hun omgang met elkaar voorbeelden stellen die vertrouwen wekken binnen plaatselijke gemeenschappen die er zelf vaak niet in slagen om een dergelijke stap naar de andere partner te zetten. Religies beschikken hiervoor bovendien over een eeuwenoude expertise en een rijke traditie van verhalen, liederen, gebeden, symbolen en rituelen.

Dit veronderstelt echter dat mensen en systemen niet alleen getekend zijn door het kwaad, maar steeds ook, ondanks de geslotenheid, getekend blijven door een gevoeligheid voor het goede, waarop ze aanspreekbaar zijn. Deze visie op mens en cultuur contrasteert met de visie van politieke realisten die niet geloven in radicale bekering of stapsgewijze verandering. Religies kunnen dat nieuwe perspectief binnen een gemeenschap binnenbrengen of versterken. Vergeving is vanuit religieus perspectief echter ook geen automatisme. Het kan pas werken na bekering, wanneer de boosdoener de geslotenheid heeft opgegeven en via bekering, schuldbekentenis, straf en schadeloosstelling opnieuw heeft aangeknoopt bij het goede. Wanneer de geweldenaar geen afstand neemt van het aangerichte kwaad, doch zich blijft wikkelen in zelfrechtvaardiging en allerlei pseudo-religieuze legitimaties, dan kan er nooit sprake zijn van vergeving. Vergeving veronderstelt eerst en vooral erkenning van kwaad en schuld. Daarom behoort rechtspraak wezenlijk tot het proces van de vergeving. Het opsporen en voor de rechtbank brengen van misdadigers is daarom vanuit christelijk perspectief volstrekt legitiem en zelfs noodzakelijk. Als twee partijen betrokken zijn bij het conflict, kan religie de partijen aanmoedigen om als eerste de stap naar verzoening te zetten. Al moeten kerken daarbij op hun hoede zijn geen 'goedkope genade' te verkondigen. Bekering moet steeds gepaard

gaan met een correctie naar de toekomst toe, en dat geldt niet in het minst voor de kerken zelf.

Eschatologisch voorbehoud

Geweldbeoefenaars denken dat met het uitroeien van het kwaad automatisch het goede bewerkt wordt. Het bestrijden van 'terrorisme' zou vrede bewerkstelligen. De wereld is nooit volledig van het kwade bevrijd. Het goede vraagt mede-schepping, creativiteit, openheid. Vrede is meer dan afwezigheid van oorlog. Religies zullen voortdurend elke binnenwereldse utopie onder kritiek plaatsen.

Men mag nooit een feitelijke toestand bevriezen en zeggen: 'Dit is nu het Rijk Gods op aarde!' Dit principe van het eschatologisch voorbehoud werd historisch echter vaak gebruikt als alibi voor ethische lauwheid, die door haar passieve berusting op haar beurt een vorm van medeplichtigheid aan het kwaad meebracht. Toch is het belangrijk dat religies de belofte voor ogen houden en niet zozeer op de onmiddellijke vervulling uit zijn. Religies representeren steeds ook een utopie en leveren een kritiek op elk systeem dat zich deze utopie wil toe-eigenen. Ze doen een levendig beroep op de morele verbeelding en kunnen onvermoede krachten vrijmaken om de samenleving vanuit een toekomstbeeld te herscheppen. De christelijke boodschap leert dat het kwaad reëel is, maar het uiteindelijk toch niet zal halen.

Vreemdeling centraal

Enkel een religie die open blijft, die gericht blijft op het andere, die raakbaar blijft voor het vreemde in de ander en in zichzelf, zal aan de gewelddadigheid kunnen ontsnappen. In alle religieuze tradities is aandacht voor de vreemdeling. In die openheid voor datgene wat het particuliere standpunt telkens opnieuw ter discussie stelt kan zelfs een criterium gevonden worden om religies vandaag op hun vredeskwaliteit te toetsen. Een religie of een verhaal, hoe mooi het ook is, wordt slechts ethisch voor zover het toelaat stem te geven aan de slachtoffers, aan hen die gemarginaliseerd, misprezen of vervolgd worden, ook door het eigen verhaal zelf. Een authentieke religie draait niet rond de eigen traditie of gemeenschap, maar oriënteert zich juist naar een punt dat buiten zichzelf gelegen is, en dat door die religie nooit kan gemanipuleerd worden, maar zich als volstrekt anders aandient.

Het mysterie van het christocentrisme verlangt deze openheid van christenen. Christenen worden aangezet om zichzelf te decentreren, te ontsluiten uit hun eigen identiteit en ver-

haal, om Christus in de vreemdeling te herkennen en ontmoeten. Interreligieuze dialoog is de kans bij uitstek om de vreemde in andere religieuze tradities te ontmoeten. De bedoeling van de interreligieuze dialoog is niet om de ander tot mijn eigen waarheid te overhalen, maar om op een authentiekere wijze in mijn eigen religieuze traditie geworteld te worden.

Geen wraak maar gerechtigheid

Als mensen of systemen door hun gewelddadigheid een gevaar betekenen voor het ethisch gehalte van een samenleving, dan zal soms zelfs geweld noodzakelijk zijn om zich tegen het geweld van anderen te beveiligen. Dit geweld is echter iets anders dan niet-proportioneel, blind geweld. Het gaat hier om zo weinig mogelijk geweld om groter kwaad te voorkomen, in combinatie met een nooit loslaten van gesloten en dus gekwetste mensen en systemen. Dan komt de meer praktische vraag hoe men fanatici moet aanpakken. In ieder geval niet door ons op onze beurt fanatiek op te stellen en terreur te zaaien. Gewelduitoefening kan legitiem zijn, zolang er een proportionaliteit is tussen het nagestreefde doel en de gebruikte middelen en het kwaad dat die op hun beurt teweeg brengen. Deze oefening van wikken en wegen moet telkens opnieuw gemaakt worden. En steeds in combinatie met een vorm van kritische empathie met de vijanden, door tegelijk voortdurend ook te speuren naar ruimtes of vrijplaatsen (*espaces de liberté*) waar zij ondanks hun geslotenheid nog aanspreekbaar zijn voor niet- of minder gewelddadige oplossingen. Alleen vanuit een dergelijke houding zal de religieuze passie niet afkoelen tot morele lauwheid, en ook niet oververhit raken in nieuwe vormen van religieus gemotiveerd terrorisme, maar zich ontwikkelen in de richting van een gezonde en volgehouden vurigheid voor gerechtigheid, vrede en verzoening.

Ingekort, naar D. Pollefeyt

<http://www.kuleuven.be/thomas/actualiteit/indekijker/3/achtergrond.htm>

Op 26 mei 2005 organiseerden de Beraadgroep Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken en de Commissie Dialoog van de Liberaal Joodse gemeente te Amsterdam een studiebijeenkomst over God en geweld. De bijeenkomst vond plaats in het dienstencentrum van de PKN te Utrecht en werd bijgewoond door ruim 60 belangstellenden. Vier forumleden waren uitgenodigd om hun visie te geven. Rob Wurms, lid van de Commissie Dialoog, leidde het gesprek.

Henk Vroom, voorzitter van de Beraadgroep Interreligieuze Ontmoeting, leidde het onderwerp in. Hij vroeg zich af of gewelddadigheid geworteld is in religie en meer specifiek in ons godsbeeld? Is het niet een grondfout om alles recht te willen praten?

Geweld en godsbeeld

Religies spelen vaak een rol in gewelddadige conflicten. Religies hebben allerlei goede bedoelingen en maken vaak het goede in mensen los. Daarnaast zijn ze onlosmakelijk verbonden met culturen en spelen ze dus ook een rol in groepsvorming en nationaliteiten.

Een centrale vraag in dit verband is of gewelddadigheid een wortel heeft in religie en wel in het godsbeeld, dus in het hart van het geloof. Dat is een lastige vraag, die niet alleen vanuit de godsdienstkritiek wordt gesteld maar ook vanuit de feministische beweging: het

geweld vanuit religie is in het godsbeeld zelf verankerd. Het is een praktische vraag: kan het zijn dat wij als gelovige mensen aan onze ideeën over God het recht menen te ontleen om anderen te knechten, hun vrijheid in te perken of soms zelfs geweld te gebruiken? Hoe staat ‘onze God’ tegenover ‘geweld’?

In het **hindoeïsme** staat Gandhi bekend om geweldloosheid (ahimsa). In de Bhagavadgita – toch wel het belangrijkste hindoe geschrift voor veel hindoes – roept Krishna Arjuna op om zijn plicht als strijder niet te verzaken en tegen zijn vijanden (familieleden) te strijden en hen zo mogelijk te doden. De plicht van zijn stand gaat voor, zonder aanzien des persoons. Krishna spoort hem aan te strijden. In het huidige India gebruiken hindoe fundamentalisten geweld. De vraag is daarom: Hoe verhoudt zich geweldloosheid tot strijd en geweld? Wil

de godheid dat? Een ander punt is dat sommige hindoegoden zeer vreeswekkend zijn en soms gewelddadig – een van de voorbeelden is het verhaal hoe Ganesha aan zijn olifantenhoofd komt: zijn vader, Heer Sjiva, hakte het hoofd van zijn eigen kleine kind af toen hij – onwetend van zijn vaderschap – thuis kwam en het hem in de weg liep. Is er geweld in God?

Hoe een jood en een christen het geweld zien valt te lezen in de artikelen hierna.

De **islam** staat onder kritiek als een religie van mensen die in staatkundig verband geweld niet schuwen. De vijanden van God mogen en moeten bestreden worden. Zolang men hen kan overwinnen, moet men zich niet met hen verzoenen. De zgn. radicale islam vindt aanknopingspunten in de Koran en de oude tradities. Daarnaast zijn er andere lijnen in de geschiedenis van de islam. Boven de soera's staat: de Barmhartige: *Ar-Rahmân* is voor velen de meest verhevene van Gods namen. Mystici spraken over God als Liefde. De diepste vraag is niet hoe islamitische stromingen nu over geweld denken maar hoe volgens de islam God geweld beoordeelt en of God soms geweld goedkeurt en wil.

Het thema werd voorgelegd aan vier inleiders: Albert Ringer (jood), Pim Valkenberg (christen), Hasan Yar (moslim) en Anand Bierdja (hindoe).

Een joodse visie

Albert Ringer, krijgsmachtrabbijn en geestelijk verzorger in een psychiatrisch ziekenhuis, stelde dat in de joodse visie de

mens een mengeling van goed en kwaad is. Hij heeft zelf de verantwoordelijkheid om beide neigingen in balans te houden. Geweld hoort bij het

menselijk bestaan in een imperfecte wereld. Ringer ging op zoek naar geweld in Tenach. Hij kwam er verschillende vormen van tegen. Er is geweld binnen de gemeenschap dat door mensen wordt veroorzaakt. Daarnaast is er geweld dat wordt ervaren als komend van God. De ene keer raakt het geweld alleen het individu. De andere keer raakt het niet alleen de daders maar heeft effecten ver daarbuiten. Op een vraag uit de zaal of "het gewelddadige godsbeeld uit het Oude Testament is bijgesteld" antwoordde hij: "Er komt veel geweld voor in Tenach, maar het godsbeeld is niet gewelddadig".

Een christelijke visie

Pim Valkenberg, universitair docent theologie en redacteur van *Begrip*, constateerde dat er een sterke neiging bestaat om het positieve in religie te benadrukken: "We komen er in de dialoog nooit uit als we de

dubbelzinnigheden niet onderkennen". De Bergrede roept op om de 'andere wang toe te keren', maar daarnaast zijn er teksten die geweld prediken. Het christendom heeft een lange traditie om te zeggen dat in God geen geweld zit. Onder Christenen leeft de gedachte dat in het Nieuwe Testament minder geweld voorkomt maar, zei Valkenberg, evenzo goed lezen we in het Lucasevangelie: "Ik kom niet in vrede, maar met het zwaard". Binnen de geschiedenis van het Christendom kun je grofweg drie stromingen onderscheiden in hoe er over oorlog en het gebruik van geweld wordt gedacht. Er is een pacifistische stroming die zich vooral baseert op de bergrede. De hoofdstroming bestaat uit degenen die menen dat soms het gebruik van geweld niet te vermijden is: een rechtvaardige oorlog. Een kleine groep hangt het principe van de Heilige Oorlog aan.

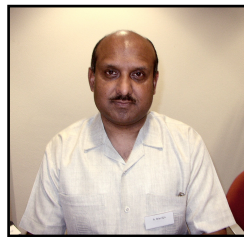

Een islamitische visie

Hassan Yar, directeur van *Ihsaan*, het Islamitisch Instituut voor Maatschappelijke Activering, stelde "dat God het geweld niet bedoeld kan hebben". Moslims spreken over de 99 Schone Na-

men van God, waaronder de Barmhartige. Het mensbeeld in de Koran is dualistisch, de geest wil het verhevene maar het stof houdt ons vast aan het lagere. Verzen waarin sprake is van geweld, kun je op twee manieren lezen: "Wie positief denkt, zal ze positief interpreteren". Het geweld komt niet van God maar van de mensen.

Een hindoe-visie

Anand Bierdja, pandit en geestelijk verzorger bij Defensie, benadrukte dat het hindoeïsme een boodschap van vrede predikt. Door meditatie bevorderen we bevrijding. Bevrijding betekent vrede, rust en dialoog. Je moet de angst, vijandigheid en haat uit je gedachten bannen. De Schepper gebruikt nooit geweld. Niettemin komt er geweld voor, zoals bijv. in het omgaan met dieren. Dit is voor Bierdja een belangrijke reden om vegetariër te zijn. Ook in de natuur kom je veel geweld tegen. Op vragen naar het kastensysteem en de weduweverbranding, zei hij: "Er gebeuren stomme dingen, maar dit zijn cultuuruitingen die in strijd zijn met de Vedische leer".

Voor ik begin te spreken over het eigenlijke onderwerp van deze middag, is er één ding dat ik volstrekt duidelijk wil maken. Jodendom is een veelkleurig geloof, het is ook een oud geloof en het is een geloof dat zich door de eeuwen heen sterk ontwikkeld heeft. Hoewel het jodendom van de religies die hier vertegenwoordigd zijn, veruit de kleinste is, het kleinste aantal aanhangers heeft, is het zeker niet de religie met de minste breedte aan mogelijke standpunten. Discussie over de inhoud van het geloof is een belangrijke joodse religieuze waarde. Joden houden ervan onderling te debatteren en verschillende standpunten in te nemen. Mogelijk is de liefde voor de discussie wel het enige dat alle joden over de hele wereld verenigt.

Persoonlijke visie

Wanneer ik hier dus spreek over de visie van het jodendom op de relatie tussen de godsdienst en het geweld, vertegenwoordigt dat *mijn* visie op het thema. Het komt voort uit de traditie zoals die tot mij gekomen is en is gekleurd door de manier waarop ik zelf door het leven ga. Anderen binnen het jodendom zullen een andere kleuring aanbrengen.

Voor de meeste joden is *geweld* een negatief begrip, iets dat vermeden moet worden. Er zijn natuurlijk ook andere meningen, ook Meir Kahanes 'Kach' beweging maakt deel uit van het Jodendom. De zeer extreme manier waarop deze beweging omgaat met het idee van uitverkiezing en de gewelddadige acties die daar uit voortvloeien, horen niet bij mijn mentale bagage. Er zijn allerlei soorten mensen op deze wereld.

Pragmatisch geloof

Het jodendom is een geloof dat de wereld beziet vanuit de pragmatiek van het dagelijks leven. Joden richten zich niet in de eerste plaats op de vraag, hoe de goddelijke wereld in elkaar zit, maar op de vraag wat God van ons wil op deze materiele wereld. Joden zijn op zoek naar het heilige in het dagelijks leven. Meningsverschillen binnen het jodendom gaan dan ook zelden over details van het geloof, maar gewoonlijk over vragen die te maken hebben met de manier waarop je dingen doet.

Dagelijks bestaan

In de uitnodiging tot dit symposium wordt als centrale vraag gesteld of en zo ja op welke wijze het geweld verbonden is met het hart van het *geloof*. Wanneer ik spreek vanuit de joodse traditie dan zou ik willen starten vanuit een iets ander vertrekpunt. Helaas is het een feit dat geweld verbon-

den is met het hart van ons *dagelijks bestaan*. Reflectie op het goddelijke in ons bestaan kan niet anders dan daar vanuit gaan. Goed en kwaad zijn niet louter metafysische categorieën, maar maken deel uit van het dagelijks leven. Het menselijk handelen heeft consequenties voor het hier-en-nu, niet alleen voor het hierna maals.

Tora en Pentateuch

In mijn inleiding zal ik vrij uitvoerig stilstaan bij de rol van geweld in de Tora, de vijf boeken van Mozes die in de joodse traditie het beginpunt zijn van alle denken. Ze maken in bredere zin deel uit van de Tenach, de Hebreeuwse Bijbel, die qua inhoud overeenkomt met het protestantse Oude Testament. Ik zal in deze inleiding de woorden Tenach en Bijbel door elkaar gebruiken en bedoel dan hetzelfde: de bijbelse geschriften die de basis en het ijkpunt vormen van het joodse geloof. Voor de duidelijkheid: het jodendom kent het Nieuwe Testament niet. Wanneer Pim Valkenberg over de Bijbel spreekt, bedoelt hij hoogstwaarschijnlijk net iets anders dan wanneer ik dat doe.

Daarnaast zal ik spreken over wat de Talmoed ons leert over oorlog en geweld. De Talmoed is ontstaan tussen de 3^e en de 7^e eeuw van de gewone jaartelling. Het vormt de basis van het na-bijbelse joden-

dom. Ik zal sluiten met de vraag naar de betekenis van het geweld in het moderne joodse denken.

Het is niet in de hemel

Tenach is niet een boek over God, maar een boek dat de relatie van mensen onderling en de relatie van de mens met God beschrijft. Wie een Bijbel openslaat en de tekst ervan leest, zal al snel tot de conclusie komen dat het boek niet spreekt vanuit verheven standpunten of onpeilbare diepten, het startpunt is de wereld zoals deze is, vanuit het gezichtspunt van de mens, uniek op zich en feilbaar.

In het tweede verhaal van de Bijbel komen we het eerste geweld tegen. Kain en Abel zijn de twee zonen van Adam en Eva. Kain, de oudste zoon, wordt landbouwer, de jongere zoon herder. Kain brengt een offer van hetgeen hij heeft oogst. Ook Abel brengt een offer, ‘van de eerstgeboren dieren van zijn kudde koos hij het mooiste uit’. Wanneer de Eeuwige het offer van Abel opmerkt en dat van Kain negeert, wordt de laatste woedend en slaat zijn broer in het veld dood.

Wat kunnen we leren uit dit verhaal over ons thema? Wanneer we de rol van het geweld in het verhaal vergelijken met andere oervertellingen, bijvoorbeeld die van Homerus, dan zien we al onmiddellijk dat

het geweld hier niet wordt gezien als iets nastrevenswaardigs maar als een negatief product van menselijk handelen. Er is geen heroïek, er wordt niets veroverd, de gedode is gedood, niet meer dan dat, de doder heeft daar geen eer mee behaald, integendeel, hij wordt gestraft. Geweld tussen mensen is dus, volgens dit verhaal, het gevolg van menselijk handelen, van een menselijk tekort. Het zou er niet moeten zijn en levert niets positiefs op, integendeel, moord verontreinigt de aarde: ‘Ga weg van deze plek, waar de aarde haar mond heeft opengesperd om het bloed van je broer te ontvangen, het bloed dat jij vergoten hebt. Ook al bewerk je het land, het zal je niets meer opbrengen’.

Sociale ongelijkheid

De lijn die wordt ingezet in het verhaal van Kain en Abel, vinden we op meer plaatsen terug in Tenach. Geweld binnen de gemeenschap is volgens de Bijbel verwerpelijk, het is de verantwoordelijkheid van de mens om op zo’n manier te handelen dat dit geweld zo min mogelijk optreedt. Bron van geweld is sociale ongelijkheid en soms verschil van inzicht in hetgeen God van ons wil.

Naast geweld binnen de gemeenschap, is er geweld van een andere orde in de Bijbel. Ik zal vooral ingaan op geweld waarvan de Eeuwige zelf de bron is.

Wanneer we een paar bladzijden doorbladeren in de Bijbel, vinden we het verhaal van Noach, een rechtschapen man. Zijn tijdgenoten zijn zo slecht, dat God besluit het scheppingswerk over te doen. Noach krijgt de opdracht een ark, een schip te bouwen, daar exemplaren van alle soorten op aarde in te laden. Wanneer de aarde overstroomt, blijft de ark drijven, Noach en zijn familie overleven de vloed, alle andere mensen en dieren komen om, verdrinken in het water van de vloed. Hoe kunnen we dit geweld dat God tegen de schepping richt begrijpen?

Zoektocht

De Bijbel treedt niet in details, maar maakt duidelijk dat de mens volledig op de verkeerde weg was. ‘De Eeuwige zag dat *alle* mensen op aarde slecht waren, *alles* wat ze uitdachten was steeds even slecht’. Het verhaal lijkt ons te willen zeggen dat er extreem, buitensporig kwaad was in de wereld. Dat is niet de gewone toestand die wij in de wereld om ons heen aantreffen. Wij weten allemaal dat er ‘zinloos geweld’ is, om ons heen, maar dat er ook situaties zijn waar mensen met groot mededogen met elkaar omgaan. De meeste mensen zijn noch heilig, noch boosaardig, maar een mengeling van beide. Mensen proberen hun leven min of meer rechtvaardig te leven, en slagen daar soms beter, soms slechter in. Het verhaal

lijkt ons te willen vertellen dat dit de verwachte toestand van de wereld is. Een menselijke zoektocht naar het goede, soms met meer, soms met minder succes.

De wereld van vóór de vloed is een aberratie, alles is slecht. In de wereld van alledag wordt van de mens verwacht dat hij zijn best doet om zijn leven in balans te krijgen. De opdracht die de Eeuwige de mens geeft is, het leven zo goed mogelijk te leven, binnen de kaders van hetgeen de feilbare mens gegeven is. *Lo ba-shamaim hie*, 'Het (gebod) is niet in de hemel' (Deuteronomium 30:12). Het is geen onmogelijke opdracht. Persoonlijk vind ik dat dit een troostrijke, hoopvolle mededeling is.

Gevolgen van kwaad

Wanneer de mens echter verkiest niet het goede, maar het kwade te doen, roept dit kwaad de reactie van de Eeuwige op. Het geweld richt zich niet alleen op degene die het kwaad heeft gedaan, maar ook op de onschuldige. In het geval van Noach worden niet alleen alle mensen, maar ook de dieren gedood, ze zijn de dupe van de fout van de mens. Dit is een element dat we in veel Bijbelverhalen tegen komen. Om een aantal voorbeelden te noemen: God laat bij de uittocht alle eerstgeborenen sterven, het gevolg van het verkeerde handelen van de Farao. Wanneer Koning David, op de

top van zijn macht, zijn macht misbruikt, wordt niet alleen hij gestraft, maar zijn kinderen en kindskinderen met hem.

Dat het handelen van de mens consequenties heeft buiten hemzelf, dat het kwaad niet alleen (soms zelfs niet in de eerste plaats) leidt tot het straffen van de boosdoener maar schade doet, ver buiten het zicht van de dader, appelleert mogelijk niet aan ons moderne gevoel van rechtvaardigheid. Het is helaas wel de realiteit die wij van dag tot dag waarnemen. Denk aan de gevolgen van corruptie, milieuvervuiling, de gevolgen van geweld of incest voor kinderen. De Bijbel spreekt niet vanuit een abstracte ethiek, maar vertelt ons hoe de echte wereld om ons heen functioneert.

Job en de nabijbelse literatuur

In de latere Bijbelboeken en daarna komt de nadruk meer te liggen op het individuele kwaad en de individuele, in tegenstelling tot de collectieve, vergelding. Hoe kan het dat God, wanneer hij almachtig is, het kwaad in de wereld laat bestaan. Hoe kan het dat we waarnemen in de wereld dat niet de kwade wordt bestraft, maar willekeurige omstanders, op zich goede mensen? Het boek Job, complex maar prachtig van taalgebruik probeert een antwoord te geven op die vraag. Job, een rijke en zeer godvrezende man wordt op

de proef gesteld. Blijft de Godvrezendheid overeind als het tij keert? Een reeks rampen voltrekt zich, waarna Job, gezeten op een mestvaalt terecht komt. Zijn vrienden spreken hem toe, kennelijk met het doel hem te doen berusten met zijn lot. Hun troost bestaat er echter uit dat zij Job ervan willen overtuigen dat hij zelf de oorzaak is van het kwaad dat hem trof. Er moet iets in zijn levenshouding zijn, waardoor hij dit lot over zich afgeroepen heeft. Job echter volhardt in zijn overtuiging. Hijzelf heeft geen kwaad gedaan.

Goddelijke schaal

Volgens het boek Job is er geen sprake van een eenvoudige vergelding in de wereld. Het is de mens niet gegeven de schepping als geheel te doorzien. Het goede en het kwade maken deel uit van het Goddelijke plan en volgens dat plan gebeurt alles, op de schaal van het Goddelijke, uiteindelijk 'ten goede'. Op de schaal van het menselijke is er wel individuele rechtvaardigheid, maar slechts na de dood. Gedurende het leven na de dood wordt de rekening opgemaakt van het handelen van de individuele mens en volgt de afrekening.

Volgens het jodendom is God alomtegenwoordig en alwetend. Tegelijkertijd kent de mens een zekere mate van vrije wil. 'Alles komt uit de Hemel', zegt de Tal-

moed 'behalve de Vrees voor de Hemel'. Of een mens rijk zal worden of arm, talenten heeft of niet, ziek wordt of gezond blijft, alles is voorbeschikt, behalve de vraag of iemand Godvrezend zal zijn. Het is op het gebied van goed en kwaad dat de individuele mens keuzevrijheid heeft.

Oorlog is de meest uitgesproken vorm van geweld en het is niet verwonderlijk dat de Talmoed, die ingaat op allerlei aspecten van het dagelijks leven, ook ingaat op de vraag wat voor soort oorlogen er zijn en onder welke voorwaarden deze toegestaan zijn voor Joden om te voeren. De Talmoed

maakt onderscheid tussen 'verplichte oorlogen' en 'vrijwillige oorlogen'. Tot de laatste horen de oorlogen die, bijvoorbeeld, koning David voerde. Hij veroverde volgens de Bijbel een groot gebied rond het huidige Israël. Verplichte oorlogen zijn op de eerste plaats de oorlogen tegen de Kanaänieten, de verovering van

het Beloofde Land en daarnaast verdedigingsoorlogen, oorlogen gevoerd om het land te behouden. Bij verplichte oorlogen is iedere jood, man en vrouw, persoonlijk gehouden zijn bijdrage te leveren. Bij vrijwillige oorlogen hoeft dat niet. Wie bang is, kan naar huis gaan, evenals mensen die net getrouwd zijn, een huis hebben gebouwd of een wijngaard hebben geplant.

In de opvatting van de Talmoed, zijn echter alleen verplichte oorlogen toegestaan, vrijwillige oorlogen behoren tot het verleden. Het is dus niet toegestaan om zomaar wat gebied te gaan veroveren.

Het moderne jodendom

Helaas is het zo dat joden, vooral in de afgelopen zeventig jaar, sterk met oorlog in aanraking zijn gekomen.

De Tweede Wereldoorlog is nu alweer zover van ons af, dat de meesten van ons die zelf niet meer hebben meegemaakt. In de joodse gemeenschappen van het Europese vasteland leeft echter de herinnering aan de wreedheden nog voort. De joodse gemeenschappen hier zijn sterk geteisterd, de Nederlandse joodse gemeenschap zelfs letterlijk gedecimeerd. Een ramp van die omvang levert vragen op. Waar was God toen dit gebeurde? Hoe kon Hij dit laten gebeuren en welke betekenis heeft dit

voor de relatie van God met de mens. Is het lijden van de joden een universeel gegeven, de consequentie van de uitverkiezing, de prijs die betaald moet worden voor het goede? Of is het een incident, het resultaat van het kwaad van de ander? De Sho'a gaat alle begrip te boven en u kunt zich wel voorstellen dat eenduidige antwoorden op deze vragen, een eenduidig joods standpunt over de betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor het jodendom nog niet gegeven is.

Ik zou graag ontkomen aan de vraag, wat het joodse religieuze standpunt is in het Israëliisch-Arabische conflict, maar ik ben er van overtuigd dat, wanneer ik er niet zelf over begin, een van u mij er wel over zal bevragen.

Ook in het jodendom bestaan er extreme standpunten. Gelukkig kan ik u vertellen dat deze alleen gedeeld en uitgedragen worden door een getalsmatig zeer kleine groepering, zij het dat dit een vrij lawaaierige en zichtbare minderheid is, ik noemde de naam van Kahane al. Veruit de meeste joden tegenwoordig zien Israël als de plaats waar joden, historisch gesproken, zouden moeten wonen. De meeste joden in Israël definiëren hun bestaan niet of nauwelijks in religieuze termen. Wie zich wel ziet als een religieus persoon gebruikt al snel de term 'beloofde land'. Er is een

bijzondere relatie tussen het jodendom en specifiek dit land. Dit specifieke kleine stukje land, geldt als het gebied dat de joden is beloofd. Daar vandaan stamt de bereidheid strijd te leveren voor het behoud ervan en voor een veilig bestaan in dat land.

Ik wil sluiten met de constatering dat het jodendom feesten en gedenkdagen heeft voor allerlei gebeurtenissen. Wij vieren de uittocht uit Egypte, de tocht door de woestijn, de openbaring van de Tora, de bevrijding van de Hellenistische onderdrukker. Wij herdenken de val van de tempel, de

moord op gouverneur Gedalja, en vieren de redding in de Perzische tijd. Er is echter geen feest dat de intocht in het land herdenkt, net zo min als er een feest is dat welke andere oorlog dan ook gedenkt.

Het jodendom ziet geweld als een deel van het menselijk bestaan in een imperfecte wereld. Het komt voort uit het kwaad en treft vaak verkeerden. Wij hebben de overtuiging dat God de algoede is, er ligt een plan ten grondslag aan de wereld, waarvan de details ons bij tijd en wijle ontgaan.

Ruim een jaar geleden was ik aanwezig bij een fascinerende manifestatie van verzoening tussen godsdiensten in Mardin, in het oosten van Turkije, volgens veel moslims de plaats van herkomst van Abraham. Op een bijeenkomst over Abraham als voorloper van de vrede tussen joden, christenen en moslims zaten de opperrabijn, de oecumenische patriarch en de grootmoefiti gebroederlijk naast elkaar met nog een groot aantal andere religieuze hoogwaardigheidsbekleders. De een na de ander onderstreepten zij dat de kern van hun religie vrede was, en dat religieuze mensen in vrede met elkaar moeten willen samenleven. Nu heeft zulk een vertoon van vredelievende eensgezindheid natuurlijk een sterk symbolisch appèl, maar toch merkte ik dat het me wrevelig maakte. Het deed me te veel denken aan de uitspraak van Jeremia over schijnprofeten die rondlopen en bezweren, ‘Vrede, vrede!’, terwijl er geen vrede is.

Dubbelzinnigheid

Wanneer iemand vanuit een religieuze traditie moet spreken over het mogelijke verband tussen God en geweld, heeft deze snel de neiging om het positieve binnen een religie te benadrukken en het negatieve te verdoezelen. Ik zal dat vandaag ten dele ook doen, want het christendom heeft een indrukwekkende traditie om te zeggen dat er in God geen geweld is. Maar tegelijk wil ik ook op de ambiguïteit, de dubbelzinnigheid van deze traditie wijzen. Ik ben er namelijk van overtuigd dat we nooit verder komen in het gesprek tussen de religies ter wille van de vrede wanneer we niet onder ogen zien dat al onze religieuze tradities ten diepste dubbelzinnig zijn. Ze kunnen gebruikt worden om vrede

te bevorderen, maar ook om geweld te bevorderen. Ik zal daarom vandaag argumenteren dat de God van de christelijke traditie een God is in wie geen geweld is. Maar ook dat het een God is die betrokken is bij het verhaal van mensen, en die het geklaag van de wenenden hoort, zoals het staat in Exodus 3 in een passage die cruciaal is voor het begrip van wie Yod-Hee-Waw-Hee, Adonai of de HEERE is: “Ik heb gezien hoe ellendig mijn volk er in Egypte aan toe is, ik heb hun jammerklachten over hun onderdrukkers gehoord, ik weet hoe ze lijden. Daarom ben ik afgedaald om hen uit de macht van de Egyptenaren te bevrijden” (Ex. 3: 7-8a). Dit is een God die meeleeft met de ellende van zijn volk, die afdaalt om te bevrijden. En

bevrijding gaat nu eenmaal niet zonder bloedvergieten, zoals het verhaal van Exodus duidelijk maakt.

God als bevrijder

Ik wil U in een aantal korte paneeltjes iets laten proeven van de ambiguïteit die mijns inziens samenhangt met het christelijk inzicht dat God betrokken is bij menswaardig bestaan, niet in de hemel blijft maar afdaald om te bevrijden. Uiteraard kan dat slechts heel kort. Maar ik hoop op deze wijze toch inzicht te geven in het verband tussen God en geweld in de heilige schriften, in de klassieke godsleer, en in de hedendaagse stromingen. Van iedere categorie drie korte voorbeeldjes. Negen miniatuurtjes dus in totaal.

1. Oude Testament: bevrijding?

Het eerste voorbeeld hebben we al gehad: de ontmoeting van Mozes met de Heer die afdaald om zijn volk te bevrijden. Opgetekend in de Hebreeuwse Bijbel die voor christenen tot het Oude Testament geworden is omdat ze verwijst naar Jezus Christus als degene die afgedaald is om de bevrijding definitief gestalte te geven. In deze éne zin zit eigenlijk de hele problematiek verborgen waar we het over hebben. God heeft zich in Christus als de verlosser van mensen getoond. Dat is de grote pretentie van het christendom, die tot vrede kan leiden maar al te dikwijls ge-

bruikt is om geweld tegen hen die Christus niet aannamen te rechtvaardigen – de joden voorop natuurlijk.

Tegelijk delen de christenen een heel groot stuk van hun geschiedenis en het grootste deel van hun heilige schriften met de joden. Ik hoef daarom niet veel meer te zeggen over het Oude Testament omdat dit deels al door mijn voorganger besproken is. Alleen nog dit: in mijn betoog zoek ik bewust aansluiting bij wat wel de profetische traditie binnen het Oude Testament wordt genoemd. Profeten zijn mensen die namens God een boodschap te vertellen hebben, ook al wordt deze niet gemakkelijk geaccepteerd. In vrijwel alle levens van profeten, te beginnen met Abraham en te bezegelen door Mohammed, komt dan ook heel wat geweld voor: geweld soms dat op onthutsende wijze door God geïnspireerd lijkt. Ik geef U een vreselijk voorbeeld uit de Abraham-cyclus in Genesis. Hagar is door Abraham en Sara de woestijn in gestuurd en zij doet haar beklag tegen God. In een scène die sterk aan Exodus doet denken doet Hagar haar beklag en God hoort haar. Leidt dit tot haar bevrijding? Integendeel, God zegt: “Ga weer naar je meesteres terug en wees haar gehoorzaam” (Gen. 16:9). Wie meent – zoals ik – dat de bijbelse God kiest voor de zwakkeren, wordt hier volkomen op het verkeerde been gezet. God kiest hier

voor de machtigen en lijkt ontrouw aan zijn eigen beloften.

2. Nieuwe Testament: vrede?

Nu snel naar het Nieuwe Testament. Natuurlijk wordt vaak gezegd dat we in het Nieuwe Testament veel minder geweld tegenkomen dan in het Oude Testament of de Koran. Je zou ook kunnen zeggen dat Jezus veel minder sterk een profetisch figuur is dan Abraham of Mohammed, hij heeft wel een aantal profetische optredens, bijvoorbeeld als hij de kooplui de tempel uitranselt, maar in vergelijking met Johannes de Doper is Jezus eigenlijk maar een watje: iemand die van goed drinken en verkeerd gezelschap houdt.

Tegelijkertijd, als er iets is dat Jezus kenmerkt, dan is het wel zijn radicale vredesethiek zoals deze naar voren komt in de Bergrede. Deze Jezus is ook geliefd bij vele niet-christenen, zoals bijvoorbeeld Mahatma Gandhi. Hier is een beroemd voorbeeld uit die Bergrede volgens Lukas: “Tot jullie die naar mij luisteren zeg ik: heb je vijanden lief, wees goed voor wie jullie haten, zegen wie jullie vervloeken, bid voor wie jullie slecht behandelen. Als iemand je op de wang slaat, bied hem dan ook de andere wang aan, en weiger iemand die je je bovenkleed afneemt niet ook je onderkleed. Geef aan ieder die iets aan je vraagt, en eis je bezit niet terug als iemand het van je afneemt” (Lk.6: 27-30).

Vaak wordt gezegd dat deze ethiek van de Bergrede de gewone menselijke maat overstijgt. Dat is zeker zo, maar tegelijk heeft deze ethiek op het christelijk handelen heel veel invloed gehad. Heel veel diaconie, zorg voor armen en zieken, goede doelen zijn juist door christenen ondersteund met een beroep op deze ethiek.

Tegelijk zit ook hier een addertje onder het gras want bij dezelfde Lukas zijn ook heel andere woorden van Jezus overgeleverd: “Denken jullie dat ik gekomen ben om vrede te brengen op aarde? Geenszins, zeg ik jullie, ik kom verdeeldheid brengen” (Lk. 12: 51); bij Mattheus (10: 34) staat zelfs: “Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard”.

3. Vredige verkondiging?

Het derde en laatste luik met betrekking tot de bijbelse geschriften brengt ons weer terug bij de God die afdaalt om te bevrijden, en het geeft een oude christelijke reflectie op de betekenis van deze Jezus. In de brief van Paulus aan de christenen van Filippi citeert hij een oudere hymne als volgt: “Hij die de gestalte van God had, hield zijn gelijkheid aan God niet vast, maar deed er afstand van. Hij nam de gestalte aan van een slaaf en werd gelijk aan een mens. En als mens verschenen, heeft hij zich vernederd en werd gehoorzaam tot in de dood – de dood aan het kruis. Daarom heeft God hem hoog verheven en hem

de naam geschonken die elke naam te boven gaat, opdat in de naam van Jezus elke knie zich zal buigen, in de hemel, op de aarde en onder de aarde, en elke tong zal belijden: 'Jezus Christus is Heer', tot eer van God de Vader' (Fil. 2: 6-11). Ook hier weer bevat deze korte hymne brandstof voor vrede en voor geweld. De hymne neemt als het ware de ethiek van de bergrede over als een kenmerk van Jezus zelf als persoon: Hij heeft zichzelf ontledigd, tot op het kruis. Dit is een radicale ethiek die het kruis aanwijst als het christelijke symbool bij uitstek, symbool vooral van Gods liefde. Maar dat gebeurt tegen de achtergrond van een hoge pretentie: in deze Jezus was God zelf aanwezig die mens werd. God daalt af om de mensen te bevrijden door het kruis van Christus. Maar de consequentie is dan ook dat iedere bevrijding door de naam van Christus gestempeld wordt. Hij immers heeft de naam die boven alle namen is, en in die naam als iedere knie zich buigen. Hier zien we hoe de pretentie dat in deze Jezus God zelf reddend aanwezig geweest is leidt tot de opdracht om zijn naam te verkondigen over de gehele aarde, een proces dat met geweld gepaard gegaan is.

4. Traditie: God eist voldoening

Met het vierde voorbeeld gaan we de Christelijke traditie in, waarvan we natuurlijk maar een paar fragmenten kunnen

bekijken. Ik blijf even stilstaan bij het kruis, dat centrale symbool van het christendom. Een van de meest aanstootgevendste punten voor veel mensen is dat God het zover heeft laten komen dat Jezus aan het kruis moest sterven. De Koran bijvoorbeeld stelt dat Jezus niet echt aan het kruis gestorven is. Maar de christelijke traditie stelt dat dit een deel was van Gods plan om de mensheid te verlossen. Een oudere traditie stelt dit voor als een soort valstrik voor de duivel. Daar is in zoverre geweld aan de orde dat God tegen de duivel moet strijden. Maar in latere tradities, verbonden met Anselmus en diens *Cur Deus homo?* krijgt God een grimmiger gelaat: Christus moest wel aan het kruis sterven omdat dit de enige manier was om de schuld van de mensheid te voldoen. Deze satisfactie-leer maakt van God een soort onbewogen rechter die uitbetaling van de schuld vergt. Ook hier geldt overigens dat we dit soort tradities alleen kunnen begrijpen tegen de achtergrond van de feodale tijd en de omgangsvormen tussen meester en knecht die toen heersten. Maar het is duidelijk dat er theologische systemen zijn geweest die heel wat geweld bij God hebben gelegd om in het beste geval Gods eer en in het slechtste geval de logica van het systeem te redden. Daarnaast hebben ze ook heel wat geestelijk geweld uitgeoefend over christenen die daardoor grootgebracht zijn met een grimmige God. Ook

hier geldt een keerzijde: bij Anselmus is het duidelijk dat zijn overkoepelende visie is, recht te doen aan het doel van Gods menswording: omwille van ons heil.

5. Geweld en dialoog

Na dit negatief gekleurde voorbeeld wordt het weer tijd voor een lichtzijde. En die lichtzijde zoek ik in een tijd waarin het erop leek dat christenen God alleen nog maar in verband brachten met geweld door zich te beroepen op de wil van God bij hun plannen voor kruistochten en pogroms tegen de joden: *Deus lo vult*, God wil het. Natuurlijk is het waar dat een groot deel van de theologen destijds de kruistochten goedkeurden en bepleitten, zoals Bernard van Clairvaux. Maar ook is het waar dat een ander deel van hen liever op een andere manier de naam van Christus wilde verspreiden, zoals Franciscus van Assisi. Natuurlijk is het waar dat vele geleerden hun pen in dienst stelden van de polemieken met joden en moslims, om ze uiteindelijk tot het christendom te bekeren. Maar ook is het waar dat diezelfde geleerden wisten dat je de ander moet kennen om hem te kunnen beïnvloeden, en dat dit bijvoorbeeld de aanleiding geweest is om de studie van Hebreeuws en Arabisch serieus aan te pakken. Beide kanten van de zaak kun je bijvoorbeeld zien bij Raymundus Lullus en sterker misschien nog bij Nikolas von Kusa die een

soort dialoog schreef in zijn *De pace fidei* onder het motto: *una religio in rituum varietate* – er is een ware godsdienst in de verscheidenheid van religieuze tradities. Of denk, enkele eeuwen later aan Erasmus van Rotterdam die ook pleitte voor een beter begrip tussen de religies ter wille van de vrede – ditmaal onder het mooie motto: *dulce bellum inexpertis*: de oorlog is een mooie droom voor hen die er geen ervaring mee hebben. Erasmus is een spreekwoordelijke pleitbezorger van een aantal waarden zoals tolerantie en verdraagzaamheid die wij gemakkelijk associëren met moderne, christelijke waarden. En tegelijk zijn die waarden in de moderne tijd tot burgerlijke, seculiere begrippen geworden waarop juist vanuit de hoek van de religies – de islam voorop – kritiek komt.

6. Redding en voorbestemming

Nog een laatste donkere zijde van de geschiedenis, een andere vraag die nauw samenhangt met de vraag van Anselmus, waarom God mens moest worden. Waarom heeft God niet iedereen willen redden? Als God werkelijk God is, waarom zouden dan alleen christenen zalig kunnen worden? Sterker nog, waarom zijn er slechts weinigen die behouden blijven? Deze angstige vragen gingen meer en meer de mentaliteit bepalen, bijvoorbeeld rondom de vraag in de late Middeleeuwen

naar wat nu precies de wil van God is. Men onderscheidde toen tussen een *voluntas antecedens*, een ‘voorafgaande wil’ om alle mensen te redden die tamelijk abstract bleef tegenover de *voluntas consequens*, een feitelijke wil om slechts een klein deel van de mensen te redden vanwege hun zondige aard en gedrag.

Maar het werd nog prangender in de Calvinistische leer van de dubbele predestinatie, die stelt dat sommige mensen tot redding bestemd zijn, en sommigen tot verderf, zonder dat ze er iets aan kunnen doen. Ik schets dit omdat het bij een groot aantal Nederlanders nog een stevige rol speelt. Als je kijkt waar deze gedachte eigenlijk vandaan komt, dan blijkt opnieuw Gods voorkeursliefde in het spel te zijn. Zo stelt Paulus in Romeinen 9:13 dat God zegt: “Jakob heb ik liefgehad en Esau heb ik gehaat”. Misschien is dit een goed moment om nog eens te benadrukken dat de partijdige liefde van God in de Bijbel altijd – bijna altijd, zie het voorbeeld van Hagar – ten goede komt aan de armen, degenen die op het tweede plan staan. Maar als er een theologisch systeem van gemaakt wordt, als God de een moet haten omdat Hij de ander liefheeft, dan wordt het geweld tot in God zelf geprojecteerd.

7. Pacifisme van de Dopers

We gaan naar de hedendaagse stromingen.

Daar kan ik vrij kort over zijn. In de eerste plaats is er in het christendom dus ruimte voor een principiële pacifistische traditie, min of meer in het voetspoor van de ethiek van de Bergrede. We zouden kunnen zeggen dat we deze pacifistische traditie heden ten dage bij de Dopersen tegenkomen. Het is niet de traditie van de hoofdstroom, maar ongeveer alle christenen zijn het er wel over eens dat dit een zeer eerbiedwaardige traditie is die ruim bestaansrecht heeft binnen het christendom, minstens als kritisch correctief tegenover andere tradities.

8. Johannes Paulus II en pacifisme

De hoofdstroom binnen het christendom heeft echter geen principiële pacifisme omarmd, maar een opvatting over de condities waarbinnen oorlog en geweld gerechtvaardigd zijn. Tegelijkertijd zie je hoe in het moderne christendom deze leer van de rechtvaardige oorlog steeds meer opschuift in de richting van een kritisch pacifisme. Goed voorbeeld is het verzet van paus Johannes Paulus II tegen de oorlog in Irak, juist omdat het geen rechtvaardige oorlog is. Naar aanleiding van het overlijden van deze paus hebben meerdere commentatoren erop attent gemaakt dat deze beweging in de richting van een geclausuleerd pacifisme misschien wel een van de belangrijkste erfenissen van het pontificaat van Johannes Paulus II is.

Ik zet dat dan graag naast zijn inzet voor interreligieuze dialoog, met name met joden en moslims, getuige zijn bezoeken aan de synagoge te Rome en de moskee in Damascus. Samenwerking tussen religies met het oog op vrede stond dan ook centraal op de door de paus georganiseerde interreligieuze gebedsdag voor de vrede in 1986, die later nog enkele malen herhaald is. Op dit niveau, zou ik zeggen, vindt de hoofdstroom van het christendom meer en meer wat het betekent dat de weg van God in Christus niet een weg is van geweld maar een weg van dienstbaarheid.

9. Partijdige God

Maar tenslotte moeten we nog eenmaal naar de schaduwzijde.

Niet omdat er vele christenen zouden zijn die het derde model, dat van de heilige oorlog, nog langer zouden verdedigen. In dit opzicht is het wellicht waar, wat sommige geleerden beweren, dat christelijke vormen van fundamentalisme minder gewelddadig zijn dan bijvoorbeeld joodse, moslim- of hindoe-vormen. Als dat al waar is – en ik denk dat het waar is – dan ligt dat naar mijn mening niet in een inherente kwaliteit van het christendom maar in een ver-

schillende machtspositie. In vrijwel alle contexten zijn christenen nu eenmaal in een meerderheidspositie of tenminste in een economische of culturele machtspositie. Wie de macht heeft, hoeft zich niet door middel van geweld verstaanbaar te maken. Wie de macht niet heeft, heeft vaak weinig andere middelen.

Als het waar is dat de profetische traditie in de bijbel stelt dat God de machtelozen hoort en hen komt bevrijden, als het waar is dat Hij Jakob liefheeft maar Esau haat, dan is er wel degelijk sprake van een partijdige God die in Zijn liefde kiest voor de minsten, en dus niet voor hen die daar niet toe behoren. Wat dit nu precies betekent, daar heeft de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie over nagedacht.

Het is een beweging die, zeker in zijn revolutionaire gestalte (Jezus met een machine-geweer!) tot het verleden behoort, maar die toch kan helpen om niet te snel te verklaren dat in God geen enkel geweld is.

Een laatste voorbeeld om dit te verduidelijken: seksueel geweld. U weet allen hoezeer met name de katholieke kerk in de laatste jaren opgeschrikt is door gevallen

van seksueel geweld jegens minderjarigen. Wat mij daarbij opvalt is een soort ingesleten gewoonte van christenen om al snel op verzoening aan te dringen: immers, dat is toch de christelijke houding bij uitstek om ons met elkaar te willen verzoenen? Tegelijk weet ik ook dat verzoening soms te snel kan komen, zoals de joden ons christenen leren in het nadenken over de geschiedenis van onze relaties. Ook vrouwen die seksueel geweld hebben ondervonden, kunnen niet altijd gemakkelijk verzoenen. Betekent dit dat zij minder zijn dan zij die het wel kunnen? Soms maakt geweld mensen zo kapot dat verzoening nog te snel weg is. Ik pleit ervoor – en dat is de conclusie van mijn verhaal – om gedifferentieerd te denken naargelang

de situatie, zoals dat ook in de bijbelse geschriften gebeurt. Soms is het in een situatie nodig dat vrede en verzoening tot stand komen, en in die situatie is God een kracht die op verzoening aandringt. Maar soms ook is de feitelijke machtsongelijkheid nog te groot en hebben we ruimte nodig in ons godsbeeld voor een God die de machtsongelijkheid niet toedekt met de mantel der liefde, maar die de kreten van de machteloze hoort en afdalt om te bevrijden. De consequentie kan zijn dat wij denken dat God het slachtoffer liefheeft als Jakob, en de dader haat als Esau. Maar, dat zeg ik als theoloog en christen, Gods liefde hebben wij in Christus leren kennen, terwijl Gods haat slechts de keerzijde daarvan kan zijn.

zelfkritiek

EEN NOVELLE VAN ABDELHAMID BENHEDOUGA

Abdelhamid Benhedouga was enige tijd in Algerije de meest gelezen Algerijnse schrijver. Of-schoon hij in het Arabisch schreef, worden zijn boeken vooral in het Frans gelezen. Geboren in 1925, studeerde hij aan de Zitoena in Tunis en werkte tijdens de onafhankelijkheidsoorlog als woordvoerder voor de nationalistische pers. Na 1962 vervulde hij hoge functies bij de Algerijnse Radio, terwijl hij tegelijkertijd hoorspelen en filmscenario's schreef. Hij heeft novellen en romans geschreven, waarvan de meeste in Algiers zijn gepubliceerd door de SNED (Société Nationale d' Edition et de Diffusion). Sommige zijn in het Frans vertaald en uitgegeven door ENAL, Algiers.

Benhedouga behandelde sociale en politieke problemen in romanvorm.

*Zijn **Wind uit het Zuiden**, in het Nederlands verschenen in 1977 ging over de veel omstreden landbouwhervormingen. En zijn **Gisteren is voorbij** (Nederlandse vertaling in 1981) ging over de modernisering van het platteland. **La Mise à nu** (1984) en **Djazya et les derviches** (1992) zijn voor zover ik weet, nog niet in het Nederlands vertaald. Naast romans publiceerde hij korte verhalen zoals een ode aan de wijn: hierin verheerlijkt hij op meesterlijke wijze de voordelen van wijn boven die van bier.*

Tot kort voor het begin van de onlusten was hij vice-voorzitter van de Conseil Consultatif National (een soort raadgevend orgaan voor een nieuw parlement). In onderstaande novelle schetst hij hoe jongeren in het begin van de negentiger jaren in Algerije een gemakkelijke prooi werden voor de terroristische vleugel van het Islamitisch Heilsfront (F.I.S.). Het is bijna een blauwdruk voor de psychologische 'geboorte' van een terrorist. De schrijver verplaatst zich geheel in de gehersenspoelde terrorist 'in opleiding'. Wij waarschuwen de lezer voor de heftigheid van deze novelle, die zeker geen verheerlijking van geweld inhoudt maar de wording van een terrorist van binnenuit beschrijft.

Op 26 oktober 1996 overleed Benhedouga in een Frans ziekenhuis aan de gevolgen van een ziekte. – P. Reesink

De eeuwigheid komt uit de loop van een geweer

In zijn cel in Algiers herinnert een terrorist zich de moskee, een visioen van het Paradijs, die pal tegenover de onheilspellende sloppenwijk lag. Er waren gidsen die op hem wachtten en hem de weg wezen van de gewapende strijd, een weg die eindelijk naar de gevangenis leidde. "Het

lot", had de emier¹ hem gezegd. Aan wie kan ik vertellen wat me overkomen is? Aan de muren? Zouden die het begrijpen? Ze zouden openbarsten en ontploffen, als ze ontdekten welke kwellingen men hier ondergaat, welke kwelling ik onderga. De

¹ Leider, oorspronkelijk titel van een kalief

muren - ik weet het zeker - kunnen het niet begrijpen; als ze het konden, zouden ze getuigen van gruweldaden, het toppunt van alle gruweldaden. Al voordat de misdadiger in deze plaats terechtkomt, is hij reeds een misdadiger. Eenmaal hier, wordt hij slachtoffer. Er zijn hier enkel slachtoffers. Zelfs de bewakers, ...anders zouden ze wel weigeren hun afschuwelijke beroep uit te oefenen. Gruweldaden... dit is het enige woord dat de huidige situatie kan weergeven. Overal gruweldaden. Literatuur kan de vuilnisbak in! Ik vertel dit verhaal aan de gevangenis. Ik schrijf het in de gevangenis waar gruwel en schoonheid niet meer te ontwarren vallen.

Hoe ben ik hier terechtgekomen? Waar vandaan? Ik weet het niet.

We waren met zijn zevenen, broers en zussen: zeven, een heilig getal, heilig als de gevangenis. Mijn vader en moedereen wereld die de grootste tegenstrijdigheden van het menselijk soort bijeenbracht. Ons verblijf: een krot in een sloppenwijk. En tegenover ons: een moskee, het paradijs in al zijn schittering en grootsheid. Alle bewoners van onze sloppenwijk hadden baat bij haar schone, reine en wijde ruimte. De meeste gelovigen bekommerden zich slechts om één zaak: genieten van de verkwikkende, paradijselijke rust die men er overvloedig vond. De ruime binnenplaats was helder, verblindend als sneeuw. Het water in het bekken

voor de wassingen werd voortdurend vernieuwd. Een veelkleurig paradijs: dikke wollen tapijten, mozaïeken en versieringen op de muren, fraai geschreven letters rond de gebedsnis, een prachtige kansel van ebbenhout. Dit was een paradijs voorafgaand aan het paradijs. De mensen van de wijk hadden dit paradijs nodig in afwachting van het andere paradijs. Ik zeg "hadden ..nodig ", alsof door mijn aanwezigheid tussen deze muren tijd en ruimte waren ingehaald.

Maar we moeten inderdaad in de verleden tijd praten. De moskee betekende veel meer dan een gebedsplaats of een rusthalte, veel meer dan het toevluchtsoord waar ik mijn lessen leerde of mijn huiswerk voorbereidde. Ze sloot naadloos aan bij mijn dromen en hersenschimmen. Wat een prachtige stem had die Egyptische muezzin. We boften dat onze wijk voor de oproep tot het gebed een man had, die verzot was op traditionele Egyptische muziek, vooral op de melodieën van Sid Darwich, Al Sanbouti en Abdelwahhaab in zijn begintijd. Het was natuurlijk niet onze muezzin Si Abbas die tot het gebed opriep. Toch bezat hij de kunst het volume van de geluidsinstallatie zo te regelen dat het geluid niet uitkwam boven onze dromen en verwachtingen. Dit in tegenstelling tot de muezzins van andere moskeeën wier stem door de luidspreker werd om-

gevormd tot het rollen van de donder, waarbij oren en geest in elkaar krompen.

De moskee was de trots van onze wijk. Haar slanke minaret trok kilometers in de omtrek de aandacht. In de dichtstbijzijnde hemel aanvaardden de engelen van de Barmhartige de dromen, aanroepingen en smeekbeden van ons, mensen uit de wijk. " Voor degenen die ons niet kennen" merkte de sjeikh op, "zijn de lelijke krotten een doorn in het oog, maar wij, wij zijn eraan gewend, we zien het niet meer". Als kind droomde ik vaak van het Paradijs. In mijn ogen betekende de weg naar het Paradijs een klim naar de top van de minaret om vandaar geleidelijk op te gaan naar de hemel. Die hemelvaart zat me dwars. Je moest eigenlijk een vogel zijn om zo hoog te komen. Maar toen iemand uit de wijk de sjeikh eens had ondervraagd over de ziel, had deze geantwoord: " De ziel is een vogel die in de lucht cirkelt tot het vastgestelde ogenblik. Kijk naar de vogels op de minaret, het zijn de zielen van de gelovigen".

Van toen af wist ik dat het gemakkelijk was om naar de hemel op te stijgen. Mijn leven en dat van mijn kameraden en de mensen uit de wijk stond altijd al met de hemel in verbinding en de moskee was de dichtstbijzijnde halte om de reis te beginnen.

Toen kwam er een verandering. De bewoners moesten naar een nieuwe wijk worden overgebracht die speciaal voor deze gelegenheid gebouwd zou worden want onze sloppenwijk moest verdwijnen. De mensen werden echter niet gezamenlijk en tegelijk verplaatst naar de nieuwe wijk. Integendeel, er werd gespeculeerd: wie een andere woning kreeg, huisvestte familie en vrienden in zijn krot voordat hij zelf ging verhuizen... Zo bleef de krottenwijk bestaan. Mijn familie moest eindeloos op haar beurt wachten. Het "lot" wist van te voren wie de gelukkige uitverkorene zou zijn. Bepaalde ambtenaren van de gemeente, het streekgewest en zelfs van de provincie hadden hun kennissen, hun bemiddelaars, hun speculanten.

Op zekere dag ontdekte ik dat een van de nieuwe bewoners van onze sloppenwijk een zakenman was die bezittingen en gebouwen bezat in meerdere regio's. Ik herinner me zijn naam niet meer want hij behoorde tot die producten van de nieuwe mensheid die voor altijd tot onderontwikkeling waren gedoemd. Hoe dan ook, deze nieuwe bewoner was godvruchtig, verrichtte altijd de rituele gebeden in de moskee en herhaalde constant de woorden toegeschreven aan de imaam Ali Ibn Talib: " Werk voor deze wereld alsof je altijd leeft en voor de andere wereld alsof je morgen sterft".

Gebeurtenissen en herinneringen raken in mijn hoofd verward. In deze cel verliest men elk begrip van tijd. Zeker, ik heb geen spijt van wat ik heb gedaan. Ik ben de gevangene van een vonnis, de gevangene van een droom, de gevangene van een goddelijk plan dat niet door mensen is bedacht. Zouden de muren dit kunnen begrijpen? Ik denk van niet. Ik heb geen mens gedood, ik heb een symbool gedood. Wat ik heb volbracht, heeft niets met moord te maken. Maar de muren kunnen het niet begrijpen. Kun je met de muren een dialoog aangaan? Nee, de muren kennen geen dialoog. Trouwens waarover zou die moeten gaan? De goddelijke plannen dulden geen dialoog, zoals de gids in herinnering bracht... Âjat Allah, het is een teken van God.

Ik ben een schakel van een ketting waarvan elke schakel verantwoordelijk is voor de andere. O onwetenden, ik ben geen zwakke schakel. Het wapen dat op mij gericht is, maakt me niet bang. Maar de stilte doet me naar adem snakken. Ik praat hardop om mezelf te horen. Ik leef nog en ik herinner me nog...Haar blik was zo veelzeggend! Waarom mag seksueel verkeer tussen een man en een vrouw slechts in het huwelijk? "Om onduidelijkheid te voorkomen over de oorsprong van het nageslacht", verzekerde de sjeikh. "Discussieer niet over Gods voorschrift", zei de gids, "aanvaard het zoals het is...En tot

Zijn tekenen behoort dat Hij voor jullie echtgenotes uit jullie zelf heeft geschapen opdat jullie rust bij haar vinden" Zo spreekt de Almachtige Heer. De echtgenote bij wie ik rust vind, is deze cel!

Ik weet het: hoe strenger we hier gekastijd worden, hoe meer ons geluk in het hiernamaals verveelvoudigd zal worden. Een groot schriftgeleerde, Hikmet Shahriar, beschreef de andere wereld alsof hij er geboren en getogen was. Al snikkend bracht hij soms in herinnering welke straffen waren voorzien voor de verdoemden in de hel. Elk van zijn woorden richtte de blik op de kerkers van het helse vuur waar smeulende kolen bezig waren as te maken van communisten, ongelovigen, atheïsten en moslims die aarzelen zich in te zetten voor de islamitische revolutie.

Hij zette ook uitvoerig de gelukzaligheid uiteen die de Afghaanse, Iraanse en Soedaneese moedjahidien (strijders) genieten, evenals de jongeren overal in de wereld die in de kazernes bezig zijn met de voorbereiding van de djihaad. Elke Arabische en islamitische jongere die naar hem luisterde, begreep de werkelijkheid van de andere wereld en de goddeloosheid en onverantwoordelijkheid van deze wereld. Sommige broeders die zijn geheimen mochten ontdekken, zeiden van hem: hij leeft met ons en met de eerste Sji`ieten, die met Hussein zijn vermoord, in de tuin

van de eeuwige gidsen van de Barmhartige.

Ik weet niet of dat zo is. Ik heb gepoogd me te concentreren om me dat voor te stellen, maar het is me niet gelukt. Ik heb de indruk dat ik nog altijd op de eerste trede sta van mijn geestelijke vorming. Als ik deze eerste etappe goed had doorlopen, zou ik nu mijn cel in een Paradijs tuin kunnen veranderen, met zijn vrouwen, zijn nectar, zijn vruchten en zijn genoegens. Ik vergeet er mezelf door, ik vergeet de krottenwijk en de emier.... de emier die altijd zei: "Als je Taghoet en Djabaroet² neerschiet, herhaal 'Allahoe Akbar' (God is groot). Denk niet aan de persoon op wie je je geweer richt, denk aan God. Je bent een moedjahid. Degenen die je executeert, zijn geen personen, het zijn Taghoet. Aarzel niet, wees niet zwak, heb geen medelijden. Schiet, luister niet naar hulpkreten of smeekbeden. God is groter dan de kretten van Taghoet. Telkens als je iemand ombrengt, verwijder je een doorn op de weg van de islam. Denk niet aan degene die je executeert, denk aan degenen die overblijven, de Taghoets die overblijven". Ooit heb ik eens deze opmerking gemaakt: "En als al die anderen nu eens niet Taghoet waren?" "Stel jezelf deze vraag", antwoordde hij, "Wat ben je zelf? Taghoet of moedjahid?" "Moedjahid". " Welnu,

² termen voor onrechtvaardige onderdrukker

dan zijn zij Taghoet...Laat dit soort vragen niet in je hoofd opkomen. Telkens als je zoiets ervaart, lees soera 114 'De Mensen' en de inblazingen van de duivel zullen weggaan".

De gluiperige Taghoet heeft me gefolterd. Door de foltering dacht hij namen te kunnen loskrijgen van de leden van de groep waarbinnen ik actief was. De domoor. "Als iemand van jullie wordt aangehouden, zei ons de emier, geef dan geen inlichtingen die de oprichting van de islamitische staat zouden kunnen schaden. Als ze jullie met martelingen dwingen namen te geven, geef dan leden van de politie en van het leger aan en beschuldig hen ervan in het geheim met jullie samen te werken. Iedere informant geeft aan zijn groep een lijst van enkele collaborateurs bij het leger of de politie, alleen de voornamen, zodat er onrust en twijfel bij hen blijft. In de psychologische oorlogsvoering is dit een geducht wapen. Verklaar, als bewijs dat de politie met jullie samenwerkt, dat jullie hun grote sommen geld storten. Taghoet zal dat gemakkelijk aannemen want corruptie is hem niet onbekend. Laat deze valse namen niet meteen vallen, maar slechts nadat Taghoet jullie heeft onderworpen aan allerlei soorten ondervragingen. Want Taghoet zal tot martelingen overgaan. Geef ook dan niet de volledige lijst met namen, maar geef ze met mond-

jesmaat. Doe alsof je een geheim wilt bewaren en zo weinig mogelijk wilt spreken. Taghoet zal jullie martelen, als ze jullie te pakken krijgen. Ze gebruiken Sionistische experts. Denk niet dat ze tegen Israël zijn. Ze zijn allen Taghoet. Houd dit altijd voor ogen: de mens bestaat alleen op aarde om God te dienen en te aanbidden; zonder de islam kan God niet aanbeden worden en zonder een islamitische staat er is geen islam.

Onze emier was welbespraakt en zeer geleerd. De woorden vloeiden uit zijn mond als honing uit het paradijs. Telkens als ik naar hem luisterde, was het alsof de bezorgdheid en verwarring die me soms pijnigden, als mist voor de zon optrokken. Mijn geweten werd dan weer helder en doorzichtig als een spiegel.

Die verwarring ontstond als ik een atheïst in de rug schoot en wel eens aarzelde: en als hij nu eens niet die atheïst of communist was die ik moest doden? Op zekere dag hadden we een operatie uitgevoerd tegen de marechaussee. Hun heftige tegenaanval verplichtte onze groep hen nog heviger onder vuur te nemen. Aan de andere kant op het balkon werd een kind geraakt door een kogel ...Ik zag hem sneuvelen. Bij het zien van mijn droefheid zei de emier : " Ben je moedjahid of niet?" "Ik ben moedjahid". " De moedjahid denkt niet, hij voert de bevelen van God uit". De

emier had met ons te doen en vreesde dat ons een zekere zwakheid zou kunnen bekruipen tijdens de acties: " Schiet je vijanden in de rug", zei hij, " want als je hun gezicht ziet, zou je ijver kunnen verzwakken." Hij had veel ervaring en wist de ontwikkelde mensen onder ons aan te moedigen: "Grif het goed in je geheugen dat jullie moedjahidien zijn, soldaten van Allah. Jullie hebben geen persoonlijk (individueel) geweten. Jullie geweten is de islam en God is jullie leider. Als de eerste metgezellen - moge Gods tevredenheid op hen rusten - tijdens de grote veroveringsoorlogen hadden getwijfeld wie ze moesten doden in de djihaad, zou de islam nooit over de hele wereld verspreid zijn. Misschien zouden de bedoeïenen er kort na de dood van de Profeet -vrede zij met hem- een eind aan hebben gemaakt. Het geweten van al die moedjahidien-gezellen werd door het licht van de islam overspoeld. Ze hadden er geen behoefte aan na te denken of zich vragen te stellen. De djihaad is verlichting, je kunt met de djihaad elk ander licht ontberen."

Haar gezicht was omstraald met een krans van licht. Ze was me dierbaarder dan de djihaad, dierbaarder dan de verlichting. Alles in haar straalde: de kleur van haar huid, haar blik, haar glimlach. Het lyceum had ons bij elkaar gebracht, het huwelijk had ons gescheiden. Ofschoon haar vader

niet in de krottenwijk woonde, was hij niet rijk. De plaatselijke verantwoordelijke van de (F.L.N.) partij heeft haar gewoonweg ontvoerd. Door gebruik te maken van zijn macht is hij met haar getrouwd uit eigenbelang. Ze stond op het punt op de universiteit te gaan studeren, toen ze in dit huwelijk verzeild raakte.

"Een zekere avond", zo heeft ze me verteld -" komt er een zwarte Peugeot 504 aan met mijn neef erin. Hij komt binnen met een doos bonbons en een bos bloemen. Mijn neef praat met mijn vader en vraagt hem waarom hij zou weigeren. We hebben het immers aan hem te danken dat we een woning hebben. Ik probeer weerstand te bieden. "Mijn dochter", zegt mijn vader, "Hoe kan ik weigeren? Hij is hoofd van de partij."

Van het lyceum is zij dus in het huwelijk terechtgekomen en ik ...in Afghanistan, en uiteindelijk, via allerlei omwegen, zit ik nu dus hier tussen deze vier muren. Maar ze zullen niets van me te horen krijgen, zelfs niet als ze me hier duizend jaar zouden vasthouden.

Ik zou hem graag hebben omgebracht, voordat ik hierheen werd geleid. Maar de emier heeft verklaard: "Het is niet in ons belang dit soort individuen uit de weg te ruimen: hun gedrag dient onze zaak". Sindsdien heb ik haar niet meer gezien.

Haar man had haar verboden naar buiten te gaan. Hem treft geen blaam hiervoor: de vrouw mag zich niet buitenshuis laten zien, haar taak is binnenshuis en niet op straat. Toch deed haar man, die de leiding had van de Partij, vaak een beroep op studentes om vrijwilligers te vinden voor de landbouwrevolutie. ..." Om onze steden van verval en losbandigheid te zuiveren," zei de emier, "moeten we het bloed van atheïsten en van Taghoet in onze straten laten stromen."

Maar wat heeft het voor zin te praten en met wie?

De Boze heeft me een advies gegeven : "Geef ons inlichtingen over je kameraden en je zal clementie krijgen tijdens je proces in plaats van geëxecuteerd te worden." Hij zij vervloekt. Alleen God zal mij oordelen. Dan maar liever executie en het Paradijs. Ik heb de djihaad volbracht om het Paradijs te winnen en om wraak te nemen op mijn jeugd. Alleen God zal me oordelen.

Mahmoed, Aissa, Sadek en ik, vier moedjahidien, wij zijn door onze krottenwijk voortgebracht en niet alleen door de school gevormd maar ook door onze wijkmoskee. De school heeft ons alleen maar geleerd over het materiële leven.

Aanvankelijk bleven we op maandag en donderdag - op die dagen hadden we namelijk 's middags geen les op het lyceum -

in de moskee vanaf het namiddaggebed tot het gebed bij zonsondergang. Op zekere dag verscheen er een onbekend iemand: hij kwam niet uit onze wijk en bad niet in onze moskee. Telkens als hij kwam, bracht hij een bandrecorder en cassettes mee en telkens opnieuw luisterden we naar het psalmodiëren van de koran. De zanger had een aangename, betoverende stem. Al luisterend werden we soms door angst voor de hel bevangen. Vaak kreeg ik er koude rillingen van. De psalmodie was niet zoals die in arabische landen: het was een Aziatische melodie die aan de verzen een hemelse diepgang gaf die zich uitstrekte tot in verre en mysterieuze ruimtes. Na de koranrecitatie liet hij ons luisteren naar een oproep tot de moslims hun verantwoordelijkheid op zich te nemen en te begrijpen wat er met de islam tot nu toe was gebeurd. We zijn zo maanden lang doorgedaan op nadrukkelijk verzoek van de sjeikh van de moskee. We waren gelukkig: van alle inwoners uit de wijk had men ons uitverkoren.

Daarna droeg de mysterieuze persoon ons op cassettes met koranrecitatie en preken te verkopen. Dit schaadde noch onze reputatie noch ons werk op school. Bovendien kregen we 5% van de opbrengst. We hadden die 5% eerst geweigerd maar de persoon had aangedrongen en was zelfs kwaad geworden. Eigenlijk hadden we dat geld ook wel nodig, maar onze moraal

verbod ons beloningen te aanvaarden voor diensten die aan Gods zaak worden bewezen. Uiteindelijk slaagde hij erin ons te overtuigen door een hadieth van de Profeet te citeren : Het beste salaris dat je kunt krijgen is het Boek van God". Op dat ogenblik hebben we ons onderworpen.

Na ongeveer een jaar moesten we giften inzamelen voor de bouw van moskeeën in het hele land. Vervolgens werden de banden met dit personage en met de sjeikh van de moskee sterker. Men vroeg ons toen of we niet sommige islamitische landen wilden bezoeken om de toestand van de moslims te leren kennen. Op ons verzoek werd de reis afgerond met een opleiding van enkele maanden in Peshevar, waarna we ons als vrijwilligers inschreven voor de djihaad in Afghanistan. Allahu akbar, God is groot. We hebben een moeilijke weg gehad, met ogenblikken waarop we van de weg afweken, maar tenslotte hebben we de weg naar het licht bereikt.

De politie-inspecteur - hij zij vervloekt - had het lef om te zeggen: "Men gaat jullie de keel afsnijden en je hebt het niet in de gaten. Ze hebben misbruik van jullie gemaakt, ze hebben jullie jeugd en jullie enthousiasme uitgebuit. Ze hebben jullie opgesloten in een tunnel zonder uitgang."

Hij zij vervloekt. Als de djihaad een tunnel zonder uitgang is, waar zijn dan de tunnels waar men wel uit kan komen? Die

van de corruptie? Van het atheïsme? Van de onderdrukking? De djihaad biedt wel degelijk uitzicht, domoor! En eens zul je je daar rekenschap van geven, als we de aarde gaan zuiveren van atheïsme, corruptie, hoererij en onderdrukking. De emier wist het wel, hij hekelde immers de clichés en slogans van de atheïsten : "Als ze jullie tegenspreken door een beroep te doen op deze wereld, stel daar dan de andere wereld tegenover. Als ze met jullie praten over een illusie die zij wetenschap noemen, praat dan met hen over de Koran. Als ze een beroep doen op de woorden van deze of gene, antwoord hun dan: "God heeft gezegd...!"

Maar ze zijn gesloten als de muren die ik voor me zie. De kerker waarin zij gevangen zitten, is afschuwelijker en walgelijker dan deze cel. Deze wereld maakt hen blind. Mijn cel verhindert me niet te zien sinds het eeuwige licht mijn ogen heeft gestreeld.

Nee, ik zal geen bekentenis afleggen. Ik zal geen inlichtingen verstrekken. Ik zal geen spijt tonen. Zij zullen spijt hebben. Zij spreken over natie, wij over godsdienst. Onze godsdienst duldt geen enkel compromis. Heel de wereld behoort ons en de andere wereld eveneens. " Laat hen in hun dwaling blind worden". Zo spreekt de almachtige God. Wij zijn de eeuwigheid, het verborgen mysterie, het Heelal.

"Het heeft geen zin met hen te discussiëren", zei de emier altijd. "Als je gedwongen wordt naar hen te luisteren, hecht dan geen enkele waarde aan wat ze zeggen. Jouw taak is het de djihaad te volbrengen en niet de idjtihad (het persoonlijk nadenken). Blijf onwankelbaar daar waar het lot je heeft geplaatst. Vervul de missie die het lot je toevertrouwt."

Allahu akbar, Ik ben een strijder, geen denker. Ik zaai verwoesting, geen dialoog. Mijn godsdienst verbiedt me om tot een vergelijk met hen te komen. Ik zal hun deze wereld ontrukken die ze willen redden. Ze kunnen mijn lichaam wel gevangen nemen, maar niet mijn ziel. Ik bezit de eeuwigheid... en het geweer.

Algiers, 27 februari 1993

gepubliceerd in *Le Monde Diplomatique* van augustus 1993 in een vorm die afwijkt van het origineel.

De huidige tekst is vertaald uit het Arabisch door P. Reesink.

Een correctief evangelie

Zo luidde de titel van de oratie van prof. Dr. K. Steenbrink op 1 december in Utrecht. Steenbrink is al sinds maart werkzaam als hoogleraar interculturele theologie aan de universiteit van Utrecht. Zijn rede bestond uit een commentaar op Koran 19 : 16-40 over Jezus, zoon van Maria. Een zeer toegankelijke uiteenzetting werd ondersteund door duidelijk te volgen teksten op tv schermen in de zaal. Het exegetisch betoog werd verlichtigd door tekeningen van Frans Kalb uit het blad *BEGRIP*.

Het woord ‘correctief’ in de titel kwam niet helemaal uit de verf. Ook kan men zich afvragen waarom Koran 19: 20 *baghiyan* met ‘zondaar’ wordt vertaald; de meeste auteurs vertalen dit woord met ‘prostitutee, hoer’. De inaugurele rede maakt deel uit van een groter project ter bestudering van de *Jezusverzen in de Koran*, te verschijnen in 2006 bij Meinema. We wensen de oud hoofdredacteur van *BEGRIP* een productieve tijd toe, waarin de vruchten van zijn onderzoek ook in ons blad ter sprake kunnen komen.

In de tachtiger jaren van de vorige eeuw heeft *BEGRIP* reeds een commentaar vertaald van de bekende korangeleerde Baidâwi. Ook het nummer van april 2003 ging over Jezus volgens moslim auteurs.

Afscheid Josien Folbert

Josien Folbert werkte in Indonesië van 1976 tot 1983. Na het studentenpastoraat in Nederland zette zij zich vanaf 1995 binnen de Samen-op-Wegkerken resp. Protestantse Kerk in Nederland in voor de ontmoeting met moslims en de interreligieuze dialoog. In die functie was ze eerst als redactielid, daarna achter de schermen intensief betrokken bij het blad *Begrip*, waarvoor wij haar hartelijk bedanken. Op 12 januari neemt ze afscheid in het landelijk Diensten-

centrum. Ze zal haar dienstverband in Indonesië voortzetten ten dienste van de dialoog daar en verbonden worden aan een instelling voor democratiseringsprocessen en dialoog, *Percik*, Salatiga, Midden Java. Over *Percik* en het daarvan in Nederland afgeleide project *Sohbet* schreef *Begrip* in november 2004, jrg. 30 bl. 186-188.

Mensenrechten en islam

Op 15 november hield de Islamitische Stichting Bevordering Integratie (ISBI) in de Haagse Hogeschool een congres over “Moslims in Nederland en de Mensenrechten”. De geringe opkomst, 63 deelnemers, merendeels vrouwen, was waarschijnlijk te wijten aan de te laat verzonden uitnodigingen. De kwaliteit van de bijdragen was er niet minder om. Ook was het congres technisch goed verzorgd. Begonnen werd met een overzicht van alle mensenrechten verdragen sinds “De Verklaring van de rechten van de mens” in 1948, door de Verenigde Naties. De organisatoren hadden *Defence for Children* en *Pax Christi* gevraagd hun ervaringen te delen. Twee bijdragen sprongen eruit. De oud voorzitter van *Al-Nisa*, Ceylan Pektaş-Weber, hield een vurig pleidooi voor verbetering van de mensenrechten van moslimvrouwen. De praktijk wijkt vaak schrijnend af van de vaak prachtige theorie. Dr. Stella van de Wetering bood een boeiend overzicht van het denken van de Soedanese, maar thans in Amerika werkende, geleerde Abdallahi Ahmed Anna'im over mensenrechten (zie diens *Toward Islamic Reformation Civil Liberties, Human Rights . and International Law*, Syracuse University Press, 1990). Na de lunch kon men met de sprekers werken aan actiemodellen. Een verslag van het congres zal worden gepubliceerd door de

ISBI, Noordpolderstraat 80, 2516 VS Den Haag - Jan Slomp

Ge Speelman naar Kampen

De generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland heeft mevrouw G. M. Speelman benoemd tot docent godsdienstwetenschappen/islam aan de Theologische Universiteit Kampen.

Dr. Gé Speelman (50) studeerde theologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, met als specialisatie islam. Van 1983 tot en met 1995 was zij predikant in algemene dienst van de Nederlandse Hervormde Kerk ten behoeve van de relatie moslims-christenen. In 2001 promoveerde Speelman aan de Rijksuniversiteit Groningen op een proefschrift over interreligieuze dialoog tussen partners in christelijk-islamitische huwelijken. Sinds 2001 is zij gemeentepredikant in Breukelen. Ze is lang redactielid van *BEGRIP* geweest. De benoeming van dr. Speelman gaat in op 1 juni 2006.

Moslimprijzen voor dialoogpioniers

Op zondag 13 november werd de Mohammed Nafi Tschelebi mediaprijs uitgereikt aan Rabbijn Dr. Henry Brandt en

predikant Gerhard Jasper. Beiden hadden zich jarenlang ingezet voor de dialoog in de Duitse deelstaten Nordrhein en Westfalen. Gerhard Jasper richtte in 1985, na terugkeer uit Tanzanië, een adviescentrum voor dialoog op (zie de boekbespreking in Begrip nr. 4/ 2005, blz 171-173). De prijs werd verleend door het Zentralinstitut Islam-Archiv-Deutschland, opgericht in Berlijn in 1927. Het instituut is thans gevestigd in het Duitse Soest, waar de uitreiking plaats vond in een schoolgebouw.

In 2003 werd de internationale mediaprijs verleend aan aartsbisschop Michael Fitzgerald, directeur van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog. De uitreiking vond plaats in de vredeszaal (1648) in Münster. In de persoon van Fitzgerald, die Witte Pater is, werden ook de Witte Paters geëerd die vanaf 1973 katholieke centra voor dialoog oprichtten in Nederland (Piet Backx, tevens oprichter van Begrip), Frankrijk (Jacques Ghys), Duitsland (Hans Vöcking) en Spanje (Emilio Galindo). De internationale mediaprijs voor 2001 werd verleend aan Dr J.Slomp. Vanwege de commotie na de aanslag op de Twin Towers in New York zagen de organisatoren van een publieke uitreiking af. De oorkonde werd hem per aangetekende brief toegezonden. Een verslag van de uitreiking in Soest zal verschijnen in de *Moslemisch Revue*.

Islam en democratie

Tussen secularisatie en extremisme.

Debattenserie, georganiseerd door EM-CEMO, i.s.m. Al Hizjra, HTIB, Aknarij en ACB.

Lezing en debat (nr. 2) op 10 november 2005 gingen over islam en extremisme.

Spreeker was Mohamed El Moubariki, auteur op het gebied van secularisatie en laïcité, verbonden aan het Institut de Migration et de Santé in Frankrijk.

El Moubariki presenteert zichzelf als democraat, als voorvechter van democratische waarden en gematigdheid. In zijn lezing legt hij de nadruk op het 'universele eigendom' van cultuur en beschaving: "Geen enkele cultuur of natie kan claimen dé hoogste beschaving te bezitten. Immers, de geschiedenis laat zien dat op een bepaald moment in de wereldhistorie de ene cultuur zichzelf als superieur beschouwt bijv. China, terwijl van die superioriteit op een ander moment weinig overlijkt te zijn. Daarnaast bouwt men vaak voort op elementen die worden overgenomen uit een andere cultuur, dus die niet origineel zijn en vindt er door migratie en internationale contacten veel wederzijdse beïnvloeding plaats. Kortom: 'de' beschaving is van ons allemaal. Zij is universeel bezit."

Hierop bouwt hij voort wanneer hij het heeft over religie: "Het lijkt mij onterecht,

wanneer algemene, culturele of sociale fenomenen worden opgeëist, 'ingelijfd' door een bepaalde religieuze groep. Zo spraken conservatief-islamitische leiders in Frankrijk een fatwa uit tegen het recente geweld in de Franse voorsteden. Daarmee doen zij voorkomen alsof deze sociale onrust religieus van aard of van oorzaak zou zijn." "Ik breek een lans voor het teruggeven aan de cultuur wat onrechtmatig door de religie is geconfisqueerd. Zo was ik laatst op een feest in Noord-Frankrijk, waar schapenvlees werd geroosterd en gegeten ter gelegenheid van het islamitisch offerfeest. Tot mijn positieve verrassing feestten en aten ook niet-moslims uit de buurt vrolijk mee. Kijk, zo zou het moeten zijn: teruggeven aan de cultuur, de maatschappij, wat haar rechtmatig toekomt."

Hij geeft nog één kras voorbeeld van de onterechte claim van een westers land als Frankrijk, als zou het door de kolonisatie welvaart en beschaving willen brengen. Toen Frankrijk in 1830 Algerije koloniseerde, was de welvaart per Algerijn even groot als de welvaart per inwoner van Frankrijk; toen het in 1956 Algerije verliet, was de gemiddelde inwoner van Algerije inmiddels zes keer zo arm als de doorsnee Fransman en nu in 2005 zelfs 65 keer zo arm.

- Esther Struikmans

Interreligieus jongerenweekend

Het Interreligieus Jongerenweekend in Zwolle dat van 20-23 oktober j.l. werd georganiseerd door Islam en Dialoog, de Werkgroep Interreligieuze Dialoog Nijmegen, jongerencentrum 't Wasdom in Zwolle en de Folkertsma Stichting voor Talmudica is een groot succes geworden. Niet alleen waren er meer aanmeldingen dan beschikbare plaatsen, ook was de uiteindelijke groep goed gemixt qua religie en geslacht.

In Nederland was het de eerste keer dat Abrahamitische jongeren in deze vorm en op deze intensieve manier met elkaar het gesprek zijn aangegaan. Binnenkort zal worden bekeken of ook volgend jaar weer een interreligieus jongerenweekend/summerschool zal worden georganiseerd. Meer info hierover vindt u binnenkort op www.interreligieuzedialoog.nl. Dit weekend werd mede mogelijk gemaakt door: Radboudstichting, Stichting Dialoog en Kerk en Wereld.

Multireligieuze bijeenkomst

Op donderdag 15 december was de koningin aanwezig bij een multireligieuze bijeenkomst in de Domkerk in Utrecht. Thema van de bijeenkomst was *In vrijheid verbonden*, ontmoeting van religies en levensbeschouwingen. Op de bijeenkomst, die werd bijgewoond door 700 vertegenwoordigers van diverse religieuze en le-

vensbeschouwelijke stromingen, stond de wens centraal om bij te dragen aan een vreedzame samenleving en tolerantie van mensen ten opzichte van elkaar en elkaars religie of levensovertuiging. Vanuit joodse, islamitische, christelijke, boeddhistische, hindoeïstische en humanistische tradities werden bijdragen gegeven in woord, muziek en symbolen.

Christelijke vredestiters

CPT (*Christian Peacemakers Teams*) zoekt kerkelijke ondersteuning voor op geloof gebaseerde geweldloze alternatieven in oorlogsgebieden. Gesticht door o.a. de Mennonieten en de Quakers ondervindt CPT nu steun van veel kerkelijke richtingen. CPT past haar werkwijze aan aan de veranderende omstandigheden in Bagdad. Zo klaagde ze eerst de Irakese boycot aan die burgers en kinderen deed sterven. In 2003 steunde ze Irakese families en beschermde ze met eigen leven water- en electriciteitsinstallaties evenals ziekenhuizen. Ze probeert ook andere berichtgeving te verschaffen en mensenrechten te verdedigen van Irakese burgers. Sommigen van haar medewerkers zijn nu gekidnapt. Zie ook: <http://www.cpt.org/subscribe.php>

Moslimes en gender jhaad

Feministische moslimes bijeen in Barcelona behandelden vrouwenrechten in

islamitische landen. Het is een misvatting dat vrouwen in moslim landen geen bevrijding zouden kunnen bewerkstelligen. De lage juridische en sociale status van de

vrouw is te wijten aan een mannelijk chauvinisme en

een vrouwvijandige interpretatie van de Koran. Amina Wadud sprak haar bezorgdheid uit over het grote gevaar van spreiding van Saoedische conservatieve islam scholen.

Koran en Bijbel samen

Free Record Shop brengt een revolutionaire en zonder twijfel spraakmakend pakket op de markt. Hierin worden voor het eerst de Koran en de Bijbel samengebracht en ook nog eens voor een gunstige prijs (39 euro, 95)

Naast de twee Heilige Boeken bevat de bundel het boekje *Anders En Eender, Eender En Anders*. Daarin staan essays van dominee Ari van Buuren en imam Abdulwahid van Bommel. Zij schreven hun overwegingen vanuit de overtuiging dat de God van joden, christenen en moslimes één en dezelfde is.

“De Koran is duidelijk tegen elke exclusiviteitsgedachte”, licht Van Bommel toe.

BOEKEN

Susan Rutten, *Verzoening Islamitisch recht in West Europa*, Maastricht, Universitaire Pers, 2005, € 24,95. Besteladres: Brouwersweg 3, 6214 PE Maastricht

Mr. Dr. Susan Rutten (1960) heeft ter gelegenheid van haar afscheid van de faculteit der rechtsgeleerdheid te Maastricht en haar benoeming tot rechter in Roermond een twaalftal van haar studies gebundeld die ze reeds eerder in juridische bundels en andere vakliteratuur publiceerde. Ze heeft daarmee vooral de niet-juristen een dienst bewezen. Mw Rutten geniet onder collega's vooral bekendheid als monitor van alle rechtzaken in Nederland waarbij mensen als moslims betrokken zijn. Vanaf 1982 tot 2004 heeft zij als secretaris van de Vereniging tot bestudering van het recht van de Islam en het Midden-Oosten (RIMO) in de verslagboeken van de jaarlijkse studiedagen in Leiden een overzicht geschreven van de jurisprudentie op dit gebied. In deze afscheidsbundel werd slechts één studie (no 12) ontleend aan een RIMO bundel. Eén Engelstalige studie werd opgenomen: "(no 2) 'Recognition of Divorce by Repudiation (talaq) in France, Germany and the Netherlands'". Voor het debat over normen en waarden zijn haar zorgvuldig en helder geformuleerde be-

schouwingen van groot belang. De lezer zal gebaat zijn met een overzicht van de verdere inhoud:

(1) Familiewaarden van buiten, in de rechtzaal naar binnen. (3) Verstoting in de Marokkaanse rechtspraktijk. (4) In Nederland levende rechtsovertuigingen (zijn die christelijk beïnvloed?). (5) Islamitische naamgeving en de Nederlandse rechtsorde. (6) Familierecht anders bezien. Ontwikkelingen van het familierecht op een multiculturele grondslag. (7) Enkele beschouwingen over het polygamievraagstuk in een Westerse context. (8) Inbedding van het gelijkheidsbeginsel naar nationaliteit in het internationale privaatrecht. (9) De islamitische waqf en het Haagse Trustverdrag. (10) Mensenrechten en het IPR (internationaal privaatrecht JS); scheiden of trouwen? (11) Marokkaans erfrecht. (12) Moslims in de Nederlandse rechtspraak.

Ook niet-juristen zullen veel van hun gading vinden, omdat de islam in zijn structuur zo sterk door juridische componenten wordt bepaald. De titel verzoening doet theologisch aan, maar is toch juridisch bedoeld. De schrijfster bepleit verzoening in huwelijksconflicten, maar ook waar mogelijk tussen islamitische en westerse

rechtssystemen in het belang van de mensen. - Jan Slomp

Basisbegrippen

Theo Moes, ofm., Islam: eerbiedwaardige godsdienst, mei 2005, 42 blz. Te bestellen bij de auteur: Kraaybeek 28 3971 LG Driebergen € 2,50 excl.porto.

Een brochure over basisbegrippen in de islam waaronder de zes artikelen van het geloof, de vijf geboden van de islam, de vier voornaamste feesten, de drie bronnen naast de koran en de twee vormen van gebed. De brochure wordt afgesloten met een hoofdstuk over mystiek in de islam. Speciaal aanbevolen als eerste kennismaking met de islam.

Meneer Ibrahim en de bloemen van de Koran

Vanaf januari 2006 is in diverse theaters en op diverse scholen het theaterstuk *Meneer Ibrahim en de bloemen van de Koran* te zien. Het is een prachtige, gevoelige en humoristische monoloog van de Franse schrijver Eric-Emmanuel Schmitt, gespeeld door René Groothof en percussionist Sjahin During.

De joodse Momo woont met zijn vader in een stil en donker appartement in Parijs. Zijn moeder heeft hij nooit gekend en zijn vader is bijzonder zwijgzaam. Momo runt het huishouden en leert zo meneer Ibra-

him, de Arabische kruidenier uit de straat, kennen. Met hem kan Momo alles wat een opgroeiende puber bezighoudt bespreken: verliefdheid, geloof, problemen met school en met zijn zwijgzame vader in het bijzonder. Meneer Ibrahim weet Momo met zijn originele en onorthodoxe opvattingen te helpen, ook wanneer het leven van Momo volledig op zijn kop komt te staan. Momo ontdekt dat niet alle grote mensen zo somber zijn als zijn vader.

Bron: www.interreligieuzedialoog.nl

Themanummer *Religie en Geweld*

De vraag in hoeverre godsdiensten het gebruik van geweld sanctioneren is actueel, maar niet nieuw. Geweld dat vanuit een bepaalde religieuze overtuiging gemotiveerd wordt, kent een lange traditie.

In dit themanummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, nr. 3/2005, uitg. Van Gorcum, vormen recente gebeurtenissen aanleiding om het thema 'Religie en Geweld' in een breed historisch perspectief te plaatsen.

Komen o.a. aan bod: geweld in India, Ulster, Holland (1685), Wederdopers in Munster, joodse reacties in Spanje, geweld bij hervormingen van Franciscanen en de brief op het lijk van Theo van Gogh.

Concilium

Het laatste nummer van het Engelstalige theologisch tijdschrift *Concilium* gaat o.a. over hedendaagse islam en geweld in de

Nederlandse samenleving. Het brengt nuances aan in het zwart-wit denken. M. Poorthuis bekritiseert het beeld van islam en het Westen bij B. Lewis. Karin Vintges schrijft over islam en Verlichting. M. de Kesel hekelt de fundamentalistische logica in de brief van Mohammed B. N. van Doorn geeft een kijk op feministische koraninterpretatie en T. Michel behandelt de neo-soefi spirituali-

teit van Fethulla Gülen. P. Brodeur ontleedt T. Ramadans pogingen tot een Europese islam en E. Borgman komt terug op de drie laureaten van de Erasmusprijs 2004: Fatema Mernissi, Sadik Al-Azm and Abdulkarim Soroush. P. Valkenberg gaat na in hoeverre de drie Abrahamitische godsdiensten een toekomst hebben.

EVENEMENTEN

Jezus en Mohammed in islam en christendom

Op donderdag 2 februari 2006 organiseren de Islamitische Universiteit Rotterdam, de Beraadsgroep Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland en de Vrije Universiteit in Amsterdam samen hierover een studiedag in de VU.

Aanmelding bij mevrouw M.Boer: marijeboer@hotmail.com of schriftelijk: Mw. M. Boer, Theologische Faculteit VU, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam.

Dialoog, confrontatie met jezelf

Op zaterdag 11 februari 2006 organiseert Kerkinactie van de PKN in samenwerking met de Contactraad voor Interreligieuze Dialoog (CID) van de RKK en Stichting Islam & Dialoog voor de zevende keer een werkdag voor christen-en moslimvrouwen, die betrokken zijn bij interreligieuze dialoog.

Aanmelding bij mevrouw Jos Postma, tel.030-880 1468, j.postma@pkn.nl

Voor meer informatie: Hanna van Dorssen 030-8801883 h.van.dorssen@pkn.nl.

Onbarmhartig of vergevend

Evenals voorgaande jaren organiseert *Kerkinactie* van de PKN samen met de stichting *Evangelië en Moslims* en de *Nederlandse Zendingsraad* (NZR) een studiedag rondom een persoon en boek. Voor vrijdag 31 maart 2006 is dr. Chawkat Moucarray uitgenodigd, van Syrische origine en docent Islam aan *All Nations College* in Londen. Hij zal spreken over vergeving in de Bijbel en de Koran, het thema van zijn boek *The search for forgiveness. Pardon and punishment in Islam and Christianity*.

Van moslim kant is drs. Mohamed Ajouaou, theoloog/filosoof en werkzaam bij Prisma-Brabant, bereid gevonden de moslimse visie op het begrip vergeving toe te lichten. De studiedag wordt gehouden in de Bergkerk te Amersfoort en duurt van 10.00 - 15.30 uur. De kosten voor de dag zijn 18,00 p.p.

Aanmelding vooraf is noodzakelijk bij de NZR in Utrecht, telefoon 030 - 880 17 60, e-mail: nzr@antenna.nl.

Identiteit als mythe

Op 3 februari a.s. organiseert Luce, het instituut voor theologische vorming van de Katholieke Theologische Universiteit (KTU) te Utrecht i.s.m. de Stichting Islam en Dialoog

een symposium met de titel 'Identiteit als Mythe'.

Andere bijeenkomsten

<http://www.interreligieuzedialoog.nl>

Webbeheerder gezocht

De redactie van *BEGRIP Moslims Christenen* komt graag in contact met een vrijwilliger (m/v) die, in overleg met de redactie een website voor *BEGRIP* zou willen ontwerpen en vervolgens beheren.

Reacties graag naar Berry van Oers, secretariaat r.k.k. 030-2326936 of berryvo@rkk.nl

P.R. medewerkers gevraagd

Voor het promoten / breder onder de aandacht brengen van het blad *BEGRIP* zoeken wij enkele vrijwilligers die zich willen inzetten voor de P. R. op tijdelijke of langduriger basis. De P. R. zou gericht kunnen worden op geïnteresseerde studenten, (wetenschappelijke) docenten en onderzoekers, conferentiegangers, lezers van aanverwante bladen, bezoekers van moskeeën en kerken, journalisten enz.

Reacties graag naar Berry van Oers, secretariaat r.k.k. 030-2326936 of berryvo@rkk.nl